

ТРЕБИ, ЧЕТВРТИ И ПЕТИ ПАРТИЈСКИ РЕЈОН У БЕОГРАДУ У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941—1945 ГОДИНЕ*

І ДЕО

1. Економске и политичке прилике после окупације Београда

Догађаји који су се збивали у Југославији 25, 26. и 27. марта 1941. године, а посебно у Београду, одјекнули су као гром из ведра неба широм света. Управо тих дана, широке народне масе Београда, Србије, као и целе Југославије, биле су обавештене о плановима профашистичке владе Краљевине Југославије о могућности укључивања наше земље у Тројни пакт.

Уочивши спремност владе Цветковић—Мачек и кнеза — намесника Павла да потпишу Тројни пакт, Централни комитет КПЈ, покушао је да спречи тај последњи чин издаје. У прогласу се обратио народима Југославије речима: „Данашња влада спрема издају. За неки дан треба да се потпише Тројни пакт, који значи сигурну и срамну смрт нашој држави, нашој слободи и нашем народу. Први пут у нашој историји треба пред тиранима да клекнемо, да на коленима потонемо у бешчасће и ропство. И то данас, када је цео народ у свим крајевима државе, свих стајежа и узраста, устао као 1912, 1913, 1914. и када има само једну душу, једну вољу и једну мисао да на живот и смрт брани своју највећу тековину и светињу — националну слободу и државну независност.

* У овом делу текста је углавном обухваћен народноослободилачки покрет на територији данашње општине Палилуле.

Нећемо ни Тројни пакт, ни инструкторе, ни туристе, ни привредне стручњаке, ни чишћење непријатеља Осовине. Хоћемо владу националне слоге и одбране. Све за част и слободу. Част и слободу ни за шта“.¹

Међутим, без знања и одобрења народа, влада је 25. марта 1941. године у Бечу написала протокол о приступању Југославије Тројном пакту. То је, у ствари, значило не само капитулирати и безусловно предати земљу агресору „него и то да све продуктивне, па чак и војне снаге и резерве народа Југославије, треба да буду мобилисане у оквиру империјалистичких планова осовинских империјалиста“.² То је даље значило не само потписивање „смртне пресуде независности народа Југославије, у оквиру фашистичког „новог поретка“, него и то да народи Југославије сами себи затварају пут свог будућег ослобођења“.³

Истог дана када је потписан пакт, ЦК КПЈ објавио је проглас у којем је тај акт владе окарактерисан и осуђен као издаја. Већ 25. марта увече и у току 26. марта, у Београду су избиле демонстрације против приступања Југославије Тројном пакту. Хиљаде младих радника, студената, средњошколаца и других патриота, окупљале су се по предузећима, школама, рејонима, а нарочито на Београдском универзитету, скандирајући: „Боље рат, него пакт; Боље гроб, него роб; Живео Совјетски Савез; Београд—Москва“ и низ других револуционарних парола, тражећи ра-

скидање споразума о приступању Југославије Тројном пакту.⁴

Разуме се, велики део становништва са територије данашње општине Палилула, учествовао је у овим демонстрацијама, изражавајући свој револт и гнев против издаје владе Цветковић—Мачек. Тих дана су комунисти у предузећима, у школама и на Универзитету, на иницијативу Месног комитета КПЈ и рејонских комитета, одржали велики број састанака са широким кругом патриотски расположених грађана позивајући их у акције политичког карактера. На основу упутстава Покрајинског комитета КПЈ и Месног комитета КПЈ за Београд, сви рејонски комитети КПЈ и партијске организације у граду, организовали су 25. и 26. марта прве групе демонстраната, које су се сукобљавале са жандармеријским снагама, изражавајући у многим деловима града оштре протесте против приступања Краљевине Југославије Тројном пакту.⁵

Демонстрације су биле масовне и у другим крајевима Србије. У Краљеву, Крушевцу, Нишу, Крагујевцу, Прокупљу и другим местима,⁶ ученици средњих школа масовно напуштају предавања; млади радници напуштају посао у фабрикама и сви заједно, са осталим патриотским масама, излазе на улице и протестују против издаје и опасности од фашизма.

Под притиском огромног расположења и захтева народних маса, 27. марта је извршен преврат и образована нова влада под председништвом генерала Душана Симовића.⁷ Народ је тога дана и даље остао на улицама захтевајући: хитно предузимање свих потребних мера ради одбране земље, пуна демократска права и слободе, потпуна равноправност свих народа Југославије, немилосрдно чишћење државног и војног апарата од свих петоклонашких и капитулантских елемената, савез са Совјетским савезом и наслон на остале антифашистичке снаге у свету.⁸

Али тадашња влада, с обзиром на њен састав и карактер, није могла и није хтела да изврши такве промене у унутрашњој и спољној политици, које би у датој ситуацији одговарале интересима одбране земље и захтевима народних маса. Ова влада није хтела да искористи снагу народа и његову вољу да брани независност земље. И не само што се није отворено

одрекла Тројног пакта, него је дала и изјаву да га прихвата у целости. Сем тога, она је признала и све обавезе према Немачкој и Италији, које су раније биле прихваћене од претходних влада, укључујући ту и обавезе из Тројног пакта, потписаног 25. марта у Бечу.⁹ А да би у очима Хитлера што више умањила значај народног покрета од 27. марта, влада је сутрадан по ступању на власт, забранила даље демонстрације и у званичном саопштењу се оградилa од расположења и захтева народа.

Према томе, влада Цветковића, у којој су се налазили и представници ранијих диктаторских и капитулантских режима,¹⁰ није могла бити израз народних тежњи и прави заступник националних интереса земље. Јер, како каже Едвард Кардељ, талас народног гнева у догађајима од 27. марта „био је довољно снажан да сломи капитулантску владу Цветковић—Мачек, али је био још преслаб да би могао да доведе на власт истински демократске снаге народа“.¹¹

Представници КПЈ, која је тих дана најдоследније тумачила народне тежње и представљала снажан политички фактор, неуморно су упозоравали на потребу стварања јединственог народног фронта и, с тим у вези, на потребу да се из Симовићеве владе удаље реакционарни и капитулантски елементи и прикривени петоклонаши. Али, будући да су такви елементи преовлађивали у влади, то је њихов план компромиса са Хитлером искључивао могућност активног учешћа маса у тим судбоносним догађајима. Тако су напори Партије, у том смислу, остали без резултата.

У прогласу од 30 марта, Централни комитет КПЈ, изложио је програм мера, које је влада требало да предузме ради одбране земље од фашистичке агресије. У једном делу поменутог прогласа, речено је, између осталог, и следеће: „Ми, комунисти, сматрамо да је у интересу очувања мира, у интересу јединства и снаге свих народа Југославије, у интересу одбрамбене снаге за очување слободе и независности народа Југославије, да садашња влада одмах испуни захтеве за које се огромна већина народа годинама бори:

— Пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом укидање свих ванредних закона и давање народима Југославије њи-

хових демократских и националних права и слободe; слобода синдикалног и политичког организовања; потпуна амнестија свих политичких и војних осуђеника и повратак из француских логора херојских синова наших народа-шпанских добровољаца; стављање пред суд свих петоколонаша, разних крволока, који су по главњачама Југославије мрцварили политичке ухапшенике; чишћење државног и војног апарата од свих противнародних елемената и туђих агената“.¹²

Међутим, сем пакта о ненападању са Совјетским Савезом, све до 6 априла, тј. до напада фашистичких сила на Југославију, ни влада, ни Генералштаб, нису предузели озбиљније мере да се ојача одбрамбена способност земље.

Иако народи Југославије нису успели да доведу на власт истинске народне представнике, ипак догађаји од 27. марта представљају велику историјску победу народа Југославије „над снагама фашистичких империјалиста и над њиховим реакционарним петоколонашким и капитулантским упориштима у самој Југославији“.¹³ То је био мушки одговор народа једне мале земље која хоће да брани своју слободу и независност. „Југословенски народ је поново нашао сам себе“, — рекао је тих дана председник британске владе Винстон Черчил. То је, уједно, био први значајан политички пораз Хитлера. Тиме је у покореној Европи поново дигнута застава отпора и поколебана је вера у Хитлерову непобедивост. Почев од 27. марта, борба наших народа постала је део свеопште борбе слободољубивих снага у свету против фашистичких агресора.

Сазнавши о збивањима у Југославији, истог дана (27. марта) Хитлер је одлучио да употреби војну силу. Разуме се, први је био на удару слободарски Београд. Шестог априла 1941. године, око 4 часа ујутру, извршен је напад на Југославију, а већ у 7 часова ескадриле тешких немачким бомбардера „јункерса“ и „штука“, напали су главни град Југославије. Око 320.000 Београђана није тог дана очекивало опасност из ваздуха. Немачки пилоти су немилосрдно бацали бомбе на готово све квартове Београда и његову околину. Таласи немачких бомбардера стизали су и 7. априла,

када су немачки авиони из велике висине бацали бомбе на град.¹⁴

Београд је, услед бомбардовања, претрпео тешке губитке. Погинуло је 2.271 лице, док је број рањених био неколико пута већи. Потпуно су биле порушене 682 зграде, теже је оштећено 1.601 зграда, док је лакша оштећења претрпело 6.829 зграда. Према неким подацима, укупна штета, по предатној вредности, износи око 8 милијарди динара. Колико је било жртава од бомбардовања на територији данашње општине Палилула и колика је штета учињена овом делу Београда, није се могло утврдити.¹⁵

Опште је познато да је Краљевина Југославија капитулирала за непуних 12 дана. Међутим, широки народним масама, нарочито становништву на српском селу, није било јасно, како једна војска која је забележила толико успеха у ранијим ратовима против Турака, затим — у балканским и првом светском рату против Немаца, да буде поражена за тако кратко време.

Месни комитет КПЈ у Београду и рејонски комитети КПЈ и Скоја, у свим деловима града, преко партијских организација и актива Скоја, објашњавали су масама да су комунисти (чланови КПЈ и Скоја), велики број војника у регуларним војним јединицама, подофицира и један број нижег официјерског кадра, били за енергичне мере у одбрани земље и вођењу рата против нападача. Међутим, због пете колоне, која је владала у штабовима на командним местима, због саботаже у врховима државног апарата (што је последица капиталистичког друштвеног уређења); затим, због неупоредиве војне и техничке надмоћности непријатеља, дошло је до тога да је држава капитулирала, а да њена војска није пружила готово никакав отпор, док су стотине хиљада заробљеника транспортоване у Немачку и Италију. Југословенска територија била је подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске и између квислиншких влада.¹⁶

Само 6 дана после бачених првих бомби на главни град Југославије (12. априла), око 17 часова, без икаквог отпора, ступили су први немачки војници на тло Београда. Истог дана, Иван Милутиновић, вршилац дужности председника Општине града Београда, у 19,30 часова, дошао је у немачко посланство и званично предао

град немачкој војсци. Скела, на Дунаву, била је завршена већ 13. априла и немачке јединице, без икаквих сметњи, пребациле су се из Баната у Београд. Тако је слободарски Београд био коначно окупиран.¹⁷

Немци су изградњу свог окупационог механизма у Србији почели да решавају већ 20. априла 1941. године, када је у Београд стигао немачки генерал Ферстер (ФО-СТЕР). Као командујући генерал и заповедник Србије, постао је највећи представник Немачког Рајха и руководилац целокупног механизма окупационе управе у Србији. У својој изјави, датој непосредно после преузимања дужности, наговестио је да ће Немци предузимати најоштрије мере против свих оних који се не буду покоравали њиховим наређењима: „Као војни заповедник у Србији преузимам са данашњим даном управу у земљи. Ко се мојим заповестима не покорава, врши саботажу и друга кривична дела, поступиће се с њим по ратном војном закону“, — каже се у изјави генерала Ферстера.¹⁸

Страх од окупације, глад, немаштина и друге невоље, које су дошле као последица рата, изазвале су дубоко огорчење београдског становништва. У свежем сећању многих људи са територије Палилуле, била је аустроугарска окупација у првом светском рату и тада многи почињени злочини у граду. Због страха од окупатора, у многим крајевима Србије, сељаци нису смели да иду на пијацу, него су слали жене; многи грађани у Београду су се колебали да ли да се јаве на посао, па су то избегавали под разним видовима. Многи родитељи били су у недоумици да ли да дају своју децу у школу под окупаторском влашћу. Као последица тога, цео период од краја априла до почетка јула, био је у знаку нередовне наставе у готово свим средњим и основним школама.

Из саопштења квислиншког листа *Ново време* од јуна 1941, сазнајемо да је у Београду тих дана у 35 државних и 5 приватних народних школа, у 553 одељења, било уписано 20.152 ђака и да многи из „необјашњивих разлога“, нису похађали наставу.¹⁹

Услед рата и окупације, испречили су се и многи други проблеми. Тако су већ у мају 1941. године на територију Београда почеле да пристижу избеглице из Срема, Бачке, Хрватске, Босне и Косова и Метохије и из многих других крајева Југосла-

вије. Избеглице су у Београд, као и у многе друге крајеве Србије, доносиле безброј података о насиљима окупатора и његових слугу у крајевима у којима су боравили. Изглед избеглица и њихова препричавања о неделима која су доживели, појачавали су презир и огорчење патриотских маса према окупатору, који је вршио нечувене злочине над становништвом поменутих крајева. На територију Србије, пребегло је до августа 1941. године око 300.000 људи. Колико је било избеглица у истом периоду на територији града Београда, односно садашње општине Палилула, није се могло утврдити.²⁰

Реакционарни кругови у Београду (где су се налазили главни пунктови контра-револуције), у време највећег прилива избеглица током лета 1941, свим снагама су покушавали да докажу да за страдање српског становништва нису криви окупатори и њихови сарадници, већ Хрвати, Мађари, Албанци, Бугари и други, распирујући на тај начин шовинистичку и националистичку мржњу. Чак је и Савет Аћимовићеве комесарске владе²¹ покушао да „спасава Србе“, па је у том смислу упутио апел немачком команданту, тражећи да се обустави покољ српског становништва.²²

На истој линији „спасавања Срба“, наћи ће се касније Милан Недић, Димитрије Љотић па и Дража Михаиловић и многи други реакционарни кругови. Због свега тога и Партија и Ској, морали су да ангажују све кадрове и приступе организационом раду да би сузбили шовинистичку и националистичку пропаганду буржоазије и гнев народа усмерили у правцу борбе против окупатора.

Позиви окупаторских власти радницама да иду на рад у Немачку, такође су уносили неспокојство међу родољубиве масе и изазивали још веће антиокупаторско расположење.

Немци су за све време оскудевали у радној снази, те су је принудно или уз велику пропаганду, доводили из окупираних земаља. По зидовима зграда, на видним и прометним местима Београда, лепљене су плакате од стране окупаторских власти са примамљивим обећањима. Према саопштењу листа *Ново време*, Немци су до јула 1941. успели да одведу око 11.000 лица из Србије.²² Већина радника одбијала је да

иде на рад у Немачку и налазила за то разне изговоре. Месни комитет КПЈ и Скоја, и рејонски комитети у Београду, у својим прогласима тих дана обраћали су се становништву, а посебно омладини, да не одлази на рад у Немачку.

У том смислу, већ у мају 1941. године у Београду је издат веома значајан проглас са потписом: „Напредна омладина Београда“. У једном делу тога прогласа речено је, између осталог, и ово: „Омладино, у Немачкој те не очекује бољи живот, ни добре наднице, ни сношљиви услови рада, јер и немачки радници живе под условима зверске експлоатације... Не одлази, јер то није у твом интересу, интересу твоје будућности и ослободилачке борбе твога народа... Ујединимо зато своје снаге, ставимо их у службу ослобођења, а против окупатора и домаћих издајника“.

У даљем тексту прогласа наводи се да ће сви они који буду отишли на рад у Немачку, бити спроведени у радне логоре. Зато се апелује на омладину Београда да не верује окупатору и његовим лажним обећањима, већ да се спрема за оружану борбу ради протеривања окупатора из наше земље.²³

На политичко расположење становништва Палилуле после окупације Београда, утицали су и догађаји ван граница Југославије. Изгледало је тих дана да нема ни једне земље у свету која би се могла супротставити немачкој ратној машини. Енглеска је била још слаба, а и сама је била у опасности од искрцавања немачких трупа на Британска острва.

Сједињене Америчке Државе, биле су тада ван ратних сукоба. Зато су се антифашистичке масе уздале у словенску солидарност и пролетерски интернационализам, у то да ће Совјетски Савез, као једина социјалистичка земља у свету, узети у заштиту народе Југославије, поготово што је с њим био закључен споразум 6. априла 1941. године. Међутим, то су биле само илузије. На онази је био још увек Пакт о ненападању између Совјетског Савеза и Немачке, те у погледу неке интервенције, ради заштите народа Југославије, није тада могло бити ни говора. С друге стране, већ 9. маја 1941. Совјетски Савез је био прекинуо дипломатске односе са избегличком југословенском владом, о чему највећи део становништва главног града, па и Ју-

гославије, није био обавештен, те је могућност ма какве помоћи тих дана била још мања.²⁴

Касније, када је Немачка напала на Совјетски Савез, било је очигледно да судбина свих антифашистичких снага у свету зависи од исхода овог рата, а за народе Југославије су тиме били створени потребни услови за почетак и успешан развој оружане борбе против окупатора. Тиме се антиокупаторско расположење народа још више појачало.

Окупаторске власти су контролисале тако рећи целокупан културни и јавни живот у граду. Донете су многе наредбе и прописи у вези са штампом, позориштем и другим културним институцијама. Нарочито је био поштрен режим контроле штампе. Већ у јуну је објављена наредба о штампи за територију Србије. Опера и балет могли су, према издатој уредби, деловати искључиво уз одобрење немачког команданта Србије.²⁵

Од првих дана окупације, Немци су почели са пљачком народне имовине. Нарочито су се бацили на јеврејску имовину, а нису штедели ни привредне организације, банке и многа предузећа. За три и по месеца после окупације, у Београду су Јеврејима биле реквириране све радње и предузећа, штедни улози, накит, сва непокретна имовина и целокупно покућство. Окупатори су радили на систематском физичком ликвидирању Јевреја.²⁶

Од 1. јула 1941. почиње масовно интернирање и убијање Јевреја, пре свега мушкараца. Готово сваког дана одвођени су и уништавани на стрелишту код Јајинаца, Кумодража, на Бежанији и недалеко од Делиблата. Жене и деца су до краја 1941. прикупљани у логор на Сајмишту. Ту су изложени свакодневном терору, глади, болестима и хладноћи, од чега су у великом броју умиралли. Од 1942. године, почело је масовно уништавање и жена и деце.²⁷

По доласку у Београд, Немци су велике количине индустријских и пољопривредних производа узимали за себе, било за издржавање свог окупационог апарата, или да би их отпремали за Немачку, због чега се економски положај грађана из дана у дан погоршавао. Цене свим производима нагло су скочиле, а наднице и плате запослених биле су врло ниске. На селу,

положај сиромашних сељака нарочито је био тежак. Врло тешко се долазило до индустријских производа, а када их је било, били су веома скупи. Да би сељак могао да купи један пар опанака по цени од 125 до 250 динара, требало је да прода 100 кг кукуруза или 50 кг пшенице. Али, то у већини случајева није ни могао урадити, јер их је окупатор као вишкове однео, а новац узео за порез. За један метар цица за женске хаљине, требало је платити 30 динара, сатена 45, шифона 32—45, сукна 240 динара итд.²⁸

За метар дрва радник и службеник су морали да плате 275—320 динара, али дрва је било у ограниченим количинама, јер су Немци, пре свега, подмиривали сопствене потребе, а велику количину извозили за Немачку. Са потрошачком картом су земљорадници, службеници и радници у току године могли да купе одеће до 1.200 динара за одрасле, и 600 динара за децу.²⁹ Међутим, надницом од 9—15 динара радник је у првом реду могао задовољити своје прехранбене потребе. Дневна количина хлеба коју је преко рационисаног снабдевања могао добити, износила је 150—500 грама по особи, 150 грама меса у току недеље и 300 грама уља месечно. Килограм кукурузног хлеба стајао је 5 динара, кукурузног брашна 9,5, литар млека 4 динара, килограм масти 33—35, сланине 30—32, саламе 100, говедине 15—34 динара.³⁰

Несташица животних намирница изазивала је сталан скок цена. Тако се овчје месо у јулу 1941. плаћало 19—22 динара по килограму, а у септембру исте године 38 динара; за говеђе се плаћало 15—34 у јулу а 45 динара у септембру; за свињско 36 у јулу, а 60 динара у септембру.³¹

Погоршање економског положаја, хапшења, интернирања, ограничавање деловања културних институција, завођење контроле у наставно-васпитном раду, престанак рада на факултетима и низ других мера које је окупатор спроводио — погађало је све патриотско становништво Палилуле. Разуме се, све је то код грађана изазивало незадовољство и појачавало антиокупаторско расположење, што ће помоћи касније Партији и Скоју у припремама за оружани устанак, да незадовољство маса буде усмерено ка бескомпромисној борби против окупатора и његових сарадника.

2. Стање у КПЈ у првој половини 1941. године

Партијска организација данашње општине Палилула (изузев оближњих села: Вишњица, Сланци, Велико Село, Крњача, Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово, и приградских насеља: Глогоњски Рит, Бесни Фок, и Товилиште), била је у саставу партијске организације града Београда.

Целокупном партијском организацијом града од маја до септембра—октобра 1941. године, руководио је Месни комитет КПЈ, који је тада имао следећи састав: Милош Матијевић Мрша, секретар Комитета, и чланови: Вукица Митровић, Ђуро Стругар, Војо Лековић, Лука Шунка (који је уједно био и секретар МК Скоја), Душан Грубач и Саво Стијепић.

Овај Месни комитет организовао је све војно-политичке припреме у граду за покретање становништва у ослободилачку борбу и руководио многим акцијама и саботажама у граду, које су изведене током јула, августа и септембра 1941. И не само то. Руководио је у истом периоду партијском организацијом у целом београдском округу (Смедерево, Космај, Обреновац и Младеновац), будући да још увек није био формиран младеновачки окружни комитет КПЈ.³²

После краткотрајног априлског рата, многи чланови КПЈ, међу којима су били поједини чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију и чланови Централног комитета КПЈ, враћали су се у Београд у периоду април—мај 1941. године и отпочели са обнављањем и повезивањем рада београдске партијске организације. Први су почели да пружају помоћ реорганизованом Месном комитету, рејонским комитетима и партијским организацијама на терену као и појединцима (да би се прилагодили новонасталој ситуацији): др Благоје Нешковић, Спасенија Цана Бабовић и Мома Марковић. У својој иницијативи, имали су пуну подршку од чланова Централног комитета КПЈ Ивана Милутиновића и Сретена Жујовића, који су се тада налазили у Београду. У ствари, друга половина априла и прва половина маја 1941. је у знаку реорганизације месне партијске организације Београда. Према неким подацима, непосредно пре капитулације Краљевине Југославије, у Београду је било

око 560 чланова КПЈ, а крајем априла свега око 200. Многи чланови КПЈ и кандидати пали су у заробљеништво; један број студената Београдског универзитета и других, вратио се својим кућама у разне делове Југославије. О томе је ратни секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију др Благоје Нешковић у својим сећањима забележио, између осталог, и следеће:³³ „Прво што је требало урадити, било је прикупљање чланова Месног и рејонских комитета ради реорганизације, односно обнове партијских организација. То је било потребно утолико пре, што се стање из основно изменило; маса људи је отишла, или је била заробљена“. Међутим, захваљујући повезаности партијских организација с већим делом грађана, у релативно кратком периоду примљен је у чланство КПЈ знатан број нових активиста, углавном из редова радника, студената и ђака. Тако је град Београд (без Земуна) до 22. јуна 1941. године имао око 600 чланова КПЈ.³⁴

Колико је чланова КПЈ и кандидата било на територији тадашње општине Палилула, није се могло тачно утврдити. Међутим, више савременика у својим сећањима истиче да је непосредно пре избијања оружаног устанка у Србији било на Палилули око 100 чланова КПЈ и кандидата.

У Београду, после априлског слома старе Југославије, осим Месног комитета партије с Милошем Матијевићем Мршом на челу, образовано је и седам рејонских комитета КПЈ, чија се територија није поклапала са административном поделом града на рејоне. Толико је рејонских комитета било у овом граду и непосредно пре избијања другог светског рата. Током маја одржане су рејонске партијске конференције и на њима изабрана рејонска партијска руководства. Сваки рејон имао је на својој територији више партијских организација: предузетних, кварталских, уличних. Пре рата била је нарочито јака партијска организација на Београдском универзитету.

Територија данашње општине Палилула, била је обухваћена у току 1941. са три партијска рејона: Трећи, Четврти и Пети рејон. Међутим, веома је тешко утврдити имена свих чланова рејонских комитета, јер се њихов састав веома често мењао. Већина савременика у својим сећањима исти-

че да су током 1941. године у појединим периодима чланови Трећег рејонског комитета били: Воја Илић, Бранко Глеђа, Милентије Поповић, Јелена Ђетковић, Миша Стојановић, Дора Фрајденберг, Јанко Винчић, Стеван Јовичић, Сава Алексић, Гига Лакај и Милада Рајтер. Бранко Глеђа, који је у јулу 1941. постао секретар овог комитета, за време септембарске провале (о чему ће бити речи у даљем тексту), био је тражен од полиције, због чега је морао да напусти Београд (отишао је у Банатско Карађорђево), где је наставио са партијским радом и више се није враћао у Београд. Миша Стојановић био је упућен од стране Покрајинског комитета на терен Нишког партијског округа за партијско-политичког радника. Јанко Винчић је, такође, по потреби био премештен у октобру 1941. за секретара Првог рејонског комитета КПЈ. Гига Лакај је био члан Трећег рејонског комитета КПЈ до половине јула 1941.³⁵

Овај комитет је био најбројнији, како по свом саставу, тако и по броју партијских организација (око 15), у којима је било учлањено преко 150 чланова КПЈ и кандидата.³⁶ Трећи рејон обухватао је територију „круг двојке“ и многи су овај део Београда у току рата називали и „Центар“. Према томе, поменути рејон захватао је део територије данашње општине Палилула: Булевар револуције од Главне поште до Вуковог споменика; од Вуковог споменика Гробљанском (Рузвелтовом) улицом до угла Краљице Марије (Улица 27. марта); Улицом 27. марта до Таковске улице. На овом делу територије налазили су се следећи факултети Београдског универзитета: Машински, Грађевински, Електротехнички, Архитектонски; Главна пошта, Прва женска гимназија, Државни архив Србије и многе друге значајне институције.

Редовна настава на Београдском универзитету за време окупације није одржавана, али су студенти, по специјалним одобрењима немачких окупационих власти, полагали испите у свим испитним роковима, почев од јуна 1941. све до фебруара 1944. године.

Иако није било услова за редован рад Универзитета, јер су у највећем делу универзитетских просторија били смештени немачки војници, а била је оскудица и у наставном кадру, Савет комесара, а касни-

је Недићева квислиншка влада, упорно су инсистирали код немачких окупационих власти да се одобри редовна настава на Универзитету. Због тога је комесар просвете владе Милана Аћимовића још 2. маја 1941. хитно тражио од Ректората извештај о броју студената који су били уписани на факултете у летњем семестру школске 1940/41. и о томе је поднео извештај Управном штабу немачког војног заповедника у Србији.³⁷

Недићева влада је рачунала да би отварањем Универзитета њен углед у народу могао порасти и да би то представљало извесну њену самосталност у односу на окупаторе. Међутим, и Немци су, исто тако, гледали своју рачуницу и сматрали да би било опасно на једно место сакупити десетину хиљада или више младих људи, који би у сваком тренутку могли постати опасност за „ред и мир“ у окупираном делу Србије. Стога су стално одуговлачили са одобрењем на основу којег би могла отпочети настава на Универзитету.

Упркос свих настојања, рад на Београдском универзитету у току рата није се нормално одвијао, а то значи да није било ни редовне наставе.

Несумњиво је да Недића, а ни његове сараднике, нису руководили никакви хумани мотиви да се за све време окупације залажу код немачких окупационих власти да се одобри редовна настава на Београдском универзитету. Посреди је била сасвим друга рачуница. Наиме, Недић је уображавао да се налази на челу једне „државе“, која има војску, полицију, жандармерију, чиновнички апарат и министарства са министрима и низ других органа, те је рачунао да би углед његове „влада“ био још већи и код Немаца и код народних маса уколико би се изборио за редовну наставу на Београдском универзитету. Сматрао је, такође, да би то било извесно осамостаљење у односу на Немце као окупаторе.³⁸

Ми смо се на питању Београдског универзитета задржали нешто више због изузетно активног деловања студената у предрадном периоду у револуционарном радничком покрету; такође и због значаја који данас имају ове високошколске установе, од којих се већи број и данас налази на територији општине Палилула.

Четврти рејонски комитет КПЈ имао је у пролеће и лето 1941. следећи састав: Саво Стијепић, секретар, и чланови: Марко Јанковић, Милун Анђелковић, Трајко Живковић и Марија Рачки.³⁹ Сви ови подаци о саставу Четвртог рејонског комитета нису довољно поуздани, јер се не може тачно одредити од када до када је неко био у том руководству. Многи савременици у својим сећањима истичу да је Саво Стијепић био на челу овог комитета све до половине јула 1941. када је био изабран за члана Месног комитета КПЈ града Београда. У свом саслушању пред Специјалном полицијом Управе града Београда 4. марта 1942. године, Марко Јанковић, секретар овог комитета, изјавио је, поред осталог, да је у октобру 1941. Четврти рејонски комитет имао следећи састав: Марко Јанковић, секретар, и чланови: Милун Анђелковић, „једна избеглица из Хрватске“ и један обућар „јужно-србијанац“. Од јануара 1942. овај састав је промењен утолито што је Комитет напустио „јужно-србијанац“, а њега је заменио неки студент технике. По свему судећи, Марко Јанковић је заменио Саву Стијепића и био на челу овог партијског руководства све до свога хапшења.⁴⁰

Упркос многих напора, права имена за многе чланове Комитета, нисмо могли утврдити. Ко је био, на пример, „јужно-србијанац“; ко је био студент технике и многи други чланови руководства. Јер, због строгог илегалног рада, непрекидних рација од стране Специјалне полиције и окупаторских власти, чак и најближи сарадници (чланови истог комитета), нису знали један другом право име и презиме. А све је то тако рађено ради безбедности, ради конспирације: уколико би пао неки члан руководства у руке непријатеља, да не би могао (у случају да поклекне услед силног мучења), одати преостале чланове руководства, организације, пунктове, „вишу везу“, чланове виших партијских форума итд. Гледајући из дадашње перспективе тадашње услове рада, сматрамо да је таква пракса у методу рада Партије била исправна и чешће доприносила да губици буду мањи, ако је већ наступила нека провала.

Четврти рејонски комитет обухватао је територију Дорћола и терен око Електричне централе, граничећи се са Улицом цара Душана до укрштања са Улицом кнеза

Павла (данас 29. новембра), а одатле до Улице Стојана Новаковића; одавде је скретао до Улице кнегиње Олге (Ђуре Ђаковића) и њоме излазио на Панчевачки мост. Од Улице цара Душана, идући ка Вуковом споменику, Четврти рејон је водио Улицом краљице Марије (27. марта) до Гробљанске (Рузвелтове), све према Дунаву, осим Карабурме и Хаџи Поповца.⁴¹

Из овог описа територије Четвртог рејона, види се да је он обухватао током 1941. године више од половине градског подручја данашње општине Палилула.

Значајно је истаћи и то, да је овај комитет руководио са више партијских организација, као и да су оне биле најбројније и организационо најчвршће у појединим предузећима. Најбројнија је била, на пример, у Дирекцији трамваја, где су постојале посебне организације: радника у саобраћају (са 8 чланова и 6 кандидата); у радионици (18 чланова и 6 кандидата) и партијска организација у администрацији (7 чланова КПЈ). Била је јака партијска организација и у Електричној централи, у Текстилани А. Д., у предузећу „Елка“ и у многим другим предузећима. У јулу, августу и септембру 1941. било је на овом рејону 10 партијских организација, међу којима је било и уличних.⁴²

Састав Петог рејонског комитета КПЈ (Карабурма) такође се чешће мењао у току 1941. и 1942. године. Станица Начевић, која је била члан овог рејонског комитета до септембарске провале 1941. године, у својим сећањима тврди да су у појединим периодима од маја до септембра 1941. били чланови Петог рејонског комитета: Олга Јовановић, секретар, и чланови: Божа Стаменковић, Станица Начевић, Марија Рачки, Петар Бубало, Љубинка Стричевић и Љубица Старчевић. Поред наведених лица, Начевићка тврди да је у поменутом Комитету извесно време радио, односно био његов члан и извесни „црни друг“ који је био запослен код „Рогожарског“, а који је касније постао провокатор.⁴³

Није искључено да је овде реч о Лазару Дожићу, који је највероватније припадао том комитету. На овакав закључак нас наводи и цитирано сећање Благоја Нешковића у којем, поред осталог, читамо и следеће: „Чини ми се да је Лазар Дожић био у Петом рејонском комитету. Он је имао састанак са секретаром једне партијске ће-

лије код Ботаничке баште, и тамо их је Ђорђе Космајац, агент Специјалне полиције, ухватио. То је било јануара 1942.“⁴⁴

После хапшења, Лазар Дожић је постао провокатор; ставио се у службу Специјалне полиције и нанео огромне штете, не само партијској организацији Петог рејона, у чијем се руководству налазио, већ и целој месној партијској и скојевској организацији Београда.

На основу цитираног сећања Станице Начевић такође сазнајемо да је Божидар Стаменковић био у руководству Петог рејонског комитета само до свога прелажења у илегалност, а да је потом (да би заварео траг полицији), прешао на рад у други комитет, а то је могао бити само Комитет седмог рејона, где је он стварно деловао као партијско-политички радник све до свог хапшења у септембру 1941. године, када је био рањен у једној акцији на полицијског агента.

Сви чланови Петог рејонског комитета, које наводи Станица Начевић (сем Олге Јовановић), пали су у руке полицији у септембарској провали 1941. године, па и сама Начевићка.⁴⁵

Према неким подацима, извесно време били су чланови Петог рејонског комитета (до септембра 1941) и Олга Алкалај и Фрида Берган, али су обе касније биле ухапшене.

После ове провале, дошло је до формирања новог партијског руководства. Крајем 1941. године Пети рејонски комитет КПЈ имао је следећи састав: Блажо Радуновић, секретар, и чланови: Слободан Јовановић, Михајло Пјевац и Лазар Дожић, о коме је већ било речи. Разуме се, сви чланови овог комитета нису деловали у исто време. Дожић је, на пример, ухапшен у јануару; Блажо Радуновић је остао на челу овог руководства све до мартовске провале 1942, када је прешао на рад у Месни комитет КПЈ, а дужност секретара је преузео Слободан Јанковић. Као члан Месног комитета КПЈ, у веома сложеним, илегалним условима рада, када је дошло до многих провала у граду, Радуновић је држао на вези: Други, Трећи, Четврти и Пети рејонски комитет.⁴⁶

Интересантно је поменути да у току целог рата, Специјална полиција није успела да идентификује Блажу Радуновића и да утврди његово право име и презиме.

Знали су да он постоји, да је деловао у рејонским руководствома, а касније и у Месном комитету КПЈ, али су увек помињали његов псеудоним: Павле Лабан, Благоје Лабан, итд.

Пети рејонски комитет обухватао је територију Карабурме и Хаџи Поповца са њиховом околином. Током 1941. на територији овог рејона било је 9 партијских организација: у пекари „Соко“, у Кланици, у штофари Владе Илића, у Текстилани А. Д., у фабрици „Рогожарски“, у фабрици боја и лакова „Савић“, улична ћелија око Дунав-станице и Дринчићеве улице и у „Пиониру“.⁴⁷

У периоду мај—јун 1941. године, дакле, у периоду такозване реорганизације партијске организације, знатан део напора Петог рејонског комитета КПЈ, био је усмерен на учвршћење партијских организација, растурање илегалног материјала, прикупљање помоћи за Народноослободилачки фонд, склањање другова који су били компромитовани и њихово слање, касније, у партизанске одреде.

Знатно теже било је радити у Трећем, Четвртном и Петом рејонском комитету (као и у другим рејонима), после септембарске провале у Београду, која је имала тежих последица на целокупну партијску организацију града. Чланови КПЈ на Палилули, били су тада претежно млађи људи, без довољно искуства у илегалном раду и увек је претила опасност да полиција уђе у траг организацији. Ни партијска дисциплина није тада била на завидној висини, па се са извесним члановима КПЈ и кандидати-ма морало посебно радити, како би се навикли на нове услове илегалног рада и како би се дисциплина подигла на један већи степен. А то је био и један од предуслова да се одлуке и директиве виших партијских руководства лакше спроводе на терену.

Крајем маја или почетком јуна, по задатку Покрајинског комитета КПЈ за Србију, на пример, Марко Ковачевић, Јулка Орешчанин, Љубица Одаџин, Обрад Стојановић и многи други, отишли су у унутрашњост Србије, јер су у Београду били компромитовани и тражени од полиције, а били су потребни окружним комитетима у унутрашњости, на чијим су теренима активно учествовали у припремама за покретање оружаног устанка. О томе је Стани-

ца Начевић, секретар основне партијске организације у Текстилани А. Д. и члан Петог рејонског комитета КПЈ (Карабурма), забележила у својим сећањима, поред осталог и следеће: „Била је директива Партије да сви они који мисле да ће у свом родном месту више допринети, могу слободно отићи из Београда“.⁴⁸

Ми смо поменули неке партијске организације, које су формиране током 1941. године на територији садашње општине Палилула. Међутим, у документима, па ни у сећањима савременика, нисмо могли утврдити бројно стање нити пак имена за већи број чланова КПЈ и кандидата. Вељко Димитријевић, члан КПЈ из штофаре Владе Илића, где је радио и пре рата и једно време после капитулације Краљевине Југославије, тврди да је стицајем многих околности партијска организација у овом предузећу била расформирана, и да је формирана нова и то улична: „Неколико дана после уласка Немаца у град, почели смо активно да радимо. Крајем априла, одржали смо и први партијски састанак, коме су присуствовали: Вељко Димитријевић, Драги Стаменковић, Петар Бубало (који је био секретар) и Петар Црнковић. Ово је била територијална организација, јер ми нисмо имали више партијску организацију у фабрици“.⁴⁹

Међутим, у штофари Владе Илића, у току јуна 1941. године поново је била формирана партијска организација, а потом била расформирана после септембарске провале. Многи чланови КПЈ, чланови Скоја и симпатизери НОП-а из овог предузећа били су похалшени. На инсистирање Месног комитета КПЈ, октобра месеца, члан Петог рејонског комитета Михаило Пјевац, поново је формирао у штофари Владе Илића партијску ћелију, која је тада имала следећи састав: Стеван Драгосавац, текстилни радник, секретар јединице, и чланови: Љубинка Стричевић, текстилна радница, Драгица Јакић, текстилна радница и један студент, за кога Драгосавац каже да се звао Чета Димитријевић. Састанак, на коме је формирана ова партијска јединица, одржан је у једном стану у близини Цветкове механе.⁵⁰

Веома активна била је партијска организација у Текстилани А. Д., како пре рата, тако и после окупације Београда.

Од краја 1940. до септембра 1941. године, секретар ове партијске организације била је Станица Начевић, текстилна радница, а чланови: Илонка Валгони (стрељана), Јован Бенешек, студент агрономије (стрељан), Маријана Грегоран, која је била касније члан Покрајинског комитета Скоја за Србију (стрељана), Љубинка Стричевић (1941. стрељана) и Драгица Ђорковић (1941. стрељана). Партијски инструктор, првих месеци после окупације Београда, за ову партијску ћелију, била је Митра Митровић, а после ње, Јелена Матић, која је постала агент Специјалне полиције, те је као таква и ликвидирана, на основу упутстава која је дао Покрајински комитет КПЈ.⁵¹

У једном извештају Специјалне полиције Управе града Београда од јануара 1942. године, о активности ове партијске организације, речено је, између осталог, и следеће: „На основу записника о саслушању Валгони Илонке, види се да је иста отприлике два месеца после рата повезала се са Бубалом Петром, текстилним радником, Грегоран Маријом, текстилном радницом и Бенешек Јованом, студентом. 25. августа ова група (свакако је чинила партијску ћелију), одржала је састанак, где је Бенешек дао 30 летака под насловом: „Српска омладино“ да се поделе радницима при излазу из фабрике на Карабурми, којом приликом је Илонка ухапшена“.⁵²

У извештају се посебно наглашава да је велики број радника „насео“ комунистичкој пропаганди, те се инсистира да се унутар свих предузећа организује обавештајна служба, како би се сузбила „дрвена опасност“.

Због сталних полицијских рација, чење је вршена реорганизација у појединим партијским организацијама Петог рејонског комитета. Уколико би полиција ушла у траг организацији у неком предузећу, онда би месно и рејонско руководство КПЈ „извлачило“ људе из предузећа и од њих и других активнијих симпатизера НОП-а стварало нове територијалне партијске организације. У једном полицијском извештају од јануара 1942. године, управо се указује на такву праксу. У истом документу се наводи да је била успостављена изванредна координација рада између суседних рејонских комитета КПЈ, па се помиње пример Четвртог партијског рејона

(Дорћол) и Петог (Карабурма), где су одржавани свакодневни контакти, не само између руководства, већ и организација КПЈ, које су значајније акције увек заједнички припремале и изводиле. Као потврду својих доказа, у полицијском извештају се наводи да је Милош Петровић, члан Рејонског комитета КПЈ Трећег рејона, најуже сарађивао са Радмилом Шнајдер, која је једно време била секретар партијске организације на Карабурми.⁵³

Партијске организације на периферији града лакше су одолевале свакодневном полицијском терору. Али исто тако, био је веома значајан рад оних организација КПЈ и у самом центру града. Једна таква партијска организација, у лето 1941. године, деловала је у Цвијићевој улици и показивала изванредне резултате. О томе је секретар ове партијске организације, Миладин Димитријевић, изјавио пред органима Специјалне полиције и ово: „На првом састанку партијске ћелије, били су Маргита Хладни, Мирослав Петровић, из Цвијићеве улице, Станко, звани „Брка“, Милица Радулашка и секретар Миладин Димитријевић. Организација је учествовала у прикупљању прилога, а поједини чланови у неким ударним десантима и акцијама“.⁵⁴

Веома јаке партијске организације, биле су и у Дирекцији трамваја и ПТТ предузећу. Секретар партијске организације у Дирекцији трамваја (Четврти рејон), био је у периоду припрема за оружани устанак у Србији Бора Марковић, бравар депоа ДТО, а чланови: Мија Пољак, бравар депоа, Љубиша Стаменковић, Милун Анђелковић, ливац ДТО. У овом саставу јединица је радила од почетка јуна 1941. до напада Немаца на Совјетски Савез.

Крајем јуна 1941. за секретара ове партијске организације био је изабран Милун Анђелковић, а остали чланови јединице били су: Илија Ђурђевић, моделар ливнице, Шабовић, чије право име нисмо могли утврдити, столар ДТО и „Марчета“, лажач у Електричној централи. Првих дана јула, дотадашњи чланови ове јединице: Бора Марковић, Мија Пољак, и Љубиша Стаменковић, напустили су Београд, отишли у своја родна места, као и многи други и укључили се у ослободилачки покрет. „Рад ове јединице састојао се у прикупљању прилога за НОФ и политичком продирању међу службеницима ДТО. За

рад по линији НОФ-а, био је задужен Марчета, коме су чланови јединице предавали прикупљени новац. Марчета је овај новац преко везе предавао рејонском одбору НОФ-а⁵⁵.

Највише је сачувано података о раду партијске организације ПТТ предузећа. Тамо је партијска организација била најмасовнија и организационо најчвршћа, не само 1941. него и касније. Упркос многих хапшења и репресалија од стране окупатора и његових сарадника, партијско-политички рад није јењавао. Ова организација је имала и богато револуционарно искуство из предратног периода у перманентним борбама против ненародних режима Краљевине Југославије.

Интензивнији рад после окупације Београда, отпочео је у овом предузећу после једног састанка, који је одржан половином маја у кући Милана Дракулића, на углу Улице Хаџи Милентијеве и Максима Горког. Томе састанку су присуствовали: Радован Милијановић, Милан Дракулић, Мирослав Јовановић Мима (погинуо 4. децембра 1943. у борби коју је водила Прва шумадијска бригада код Пријепоља). После рата проглашен је за народног хероја; Радојка Лакић (погинула у рату и после рата проглашена за народног хероја) и Веселин Османагић. У име Покрајинског комитета КПЈ, овом састанку је присуствовао Мома Марковић. То је, у ствари, био реорганизовани, оснивачки састанак партијске организације у ПТТ предузећу.⁵⁶

Непосредно после напада Немаца на Совјетски Савез, ова партијска организација подељена је на два дела, тако да су формиране две партијске организације у ПТТ предузећу. Сем чланова, који су примљени пре рата, као и оних који су учлањени у току маја и јуна, примљени су нови, истакнути активисти, међу којима је био највећи број млађих другова. Секретар једне партијске организације, која је тада образована, био је Ђока Павловић, а чланови: Радован Милијановић, Веселин Османагић, Михаило Грбић, Стојанка Јовановић-Прљат и Натко Балтић. У стану Лене Лукић, у Улици кнеза Павла, чешће су одржавани састанци ове партијске организације. Говорило се о војно-политичкој ситуацији у земљи и у свету; о неопходности сакупљања оружја и другог ратног материјала и о многим другим актуелним пи-

тањима. У поменутом стану, чешће су се склањали (да не би пали полицији у руке), поједини илегалци, припадници НОП-а, међу којима: Ђока Павловић, Милан Дракулић и многи други. „Виша веза“ овој партијској организацији, био је једно време, у лето 1941 — Јанко Винчић, члан Рејонског комитета КПЈ Трећег рејона. Због лошег здравственог стања Ђоке Павловића, после извесног времена секретар је постао Веселин Османагић. У чланство КПЈ, у јесен 1941, примљени су у ову партијску ћелију и следећи чланови: Јосип Бенковић, Драгутин Павловић, Вида Влаховић, Вера Винчић, Мирослав Шнеблић.⁵⁷

Друга партијска организација, која је такође крајем јуна формирана у овом предузећу, била је веома активна у припремама за покретање оружаног устанка. Секретар ове партијске организације био је тада Милан Дракулић (до одласка у партизане, августа 1941), а чланови: Грбић, Богдан Оклобџија, Сава Вељковић, Жужек, Суботић и Натко Балаћ. Поред чланова КПЈ, било је у овој организацији и кандидата: Сава Пешић, Јоца Милетић, Вида Павловић, Сава Живковић и Божић Којић.⁵⁸

У свом раду: „Сећање на револуционаран рад ПТТ радника“, Милан Дракулић, забележио је, између осталог, и следеће о активности ове партијске организације: „Непосредно по излажењу прогласа ЦК КПЈ поводом напада Немачке на Совјетски Савез, Ђока Павловић и ја састали смо се у стану Лене Лукић, у Улици кнеза Павла. Договорили смо се да убудуће везе одржавамо преко Османагића, јер се Ђока тешко кретао. Враћајући се са овог састанка, тешком муком сам се спасао од двојице агената. Побегло сам благодарећи што је на простору испред Правног факултета био паркиран велики број немачких камиона, а на улазу у ограђени простор, била је стара кречана. Ускочио сам у њу, и када су агенти отишли да ме траже између камиона побегао сам на улицу и умешао се у немачку колону. Приликом бежања, неко од другова ме је видео и помислио да сам ухваћен. Зато је друг с којим је требало да се нађем у парку у Далматинској улици, мислећи да сам провокатор, побегао“.⁵⁹

У периоду припрема за оружани устанак, Месни комитет, рејонски комитети

КПЈ, као и партијске организације, поклањали су посебну пажњу раду са избеглицима и њиховом придобијању за НОП. Колико је било избеглица на територији садашње општине Палилула, није се могло утврдити, али је извесно да су у мају почеле пристизати избеглице из многих крајева Југославије, а нарочито из Бачке, Срема, Босне и тзв. „Независне Државе Хрватске“, где је становништво било тешко прогањано од стране мађарских фашиста и усташа. Према незваничним подацима Министарства унутрашњих послова Недићеве квислиншке владе, до краја маја 1941. године по разним деловима Београда било је смештено око 5.000 лица, који су били изложени разним утицајима: четничког покрета Драже Михаиловића, недићеваца, љотићеваца и многих других. Партија је управо својим агитационо-пропагандним и политичким радом, успевала да добар део овог становништва укључи у акције и организације НОП-а, које су стваране по свим предузећима, рејонима, квартовима, улицама, школама и многим другим местима.⁶⁰

На територији Петог рејонског комитета КПЈ (Карабурма), у току лета 1941. године, у свим партијским организацијама био је задужен по један члан КПЈ, који су тумачили овим људима узроке капитулације Краљевине Југославије и неопходност борбе против окупатора и његових сарадника. Чланови КПЈ и чланови Скоја у том смислу били су развили широку агитацију и пропаганду. Чешће су од избеглица формиран активни симпатизера НОП-а, из којих су постепено појединци примани у активне Скоја, кандидате и чланове КПЈ. Једна таква група избеглица била је организована на Карабурми, с којом је радио Марко Стојановић, члан КПЈ. Нарочито су се истицали својим радом у акцијама и активностима НОП-а: Предраг Станивуковић, студент медицине, Капел Богдан, дипломирани правник, Раде Бубало, Слободан Драшковић, приватни намештеник и други. Састанци ове групе чешће су одржавани у улицама: Кнегиње Љубице, Далматинској, Југ-Богдановој и многим другим.“ Стојановић Марко је са овом групом избеглица радио све до средине августа месеца 1941, када је ухапшен у стану Станивуковић Предрага, у Далматинској улици број 90, где је наишао на полицијску

заседу. За то време било је хапшења и код избеглица, тако да је један део који није био ухапшен, отишао у шуму“, — речено је у једном извештају Специјалне полиције од 4. марта 1942. године.⁶¹

Немамо података да ли је било партијских организација у селима, која припадају општини Палилула. Извесно је једино да је већ у јулу 1941. организовано деловала партијска ћелија у Крњачи и да је њен састав тада био следећи: Јосип Бурчић, секретар ћелије, и чланови: Јелена Топалов, Милорад Топалов, Миливоје Соколовић „Бата“ и Јован Шакић. Истог месеца одржан је састанак ове организације, на коме се расправљало о непосредним задацима — о раду на окупљању симпатизера НОП-а, прикупљању прилога за НОФ; о организацији растурања летака и другог пропагандног материјала.⁶²

Из овако приказане реконструкције партијске организације на Палилули, можемо извести следећи закључак: прво, да је било необично значајно за ослободилачки покрет то, што су већ у првим месецима после окупације реорганизоване партијске организације и попуњени рејонски комитети КПЈ, чиме су били створени основни предуслови за политички и организациони рад становништва града и његовог припремања за оружану борбу против окупатора; друго, што су рејонски комитети КПЈ, уз помоћ Покрајинског комитета и Месног комитета КПЈ за град Београд, успели да у периоду припрема за оружани устанак (мај—јун), не само бројчано повећају партијску организацију, већ и да је организационо учврсте. Постојање чврсте партијске организације, коју непријатељ није успео да уништи, био је важан фактор у покретању родољубивог становништва у борбу.

Чињеница је да је уочи устанка у Београду било око 600 чланова КПЈ и више десетина кандидата, да је постојало 7 рејонских комитета КПЈ и велики број партијских организација — убедљиво говори да је већ тада Партија успела да консолидује своје редове у овом граду, као и у свим другим местима у Србији, односно Југославији и да изврши основне организационе и политичке припреме у покретању становништва на оружану борбу.

3. Организациони развитак Скоја

Улога и допринос Скоја у народноослободилачком рату и револуцији не би се могли потпуно сагледати без познавања снага с којима је Ској ступио у народноослободилачку борбу и мера које је Партија предузела непосредно после окупације наше земље ради организационог учвршћења скојевске организације. Разуме се, снага Скоја у ослободилачком рату, умногосте је зависила и од мера које је Партија предузимала непосредно пре избијања другог светског рата, јер су те мере допринеле да се скојевска организација консолидује и учврсти, тако да је у припремама за оружани устанак и у самом устанку представљала значајну снагу.

Међутим, веома је тешко реконструисати право стање скојевске организације по рејонима и квартовима у појединим фазама развитка оружаног устанка. Услед партизанског начина ратовања, због непрекидних полицијских рација у главном граду окупирани Југославије, сачуван је мали број докумената, нарочито НОП-а, која непосредно и искључиво говоре о овом проблему. Ипак, уз доста напора, користећи се разноврсним изворним материјалом и наше револуционарне и контрареволуционарне стране, нарочито богата сећања учесника у ослободилачком рату, која смо, разуме се, проверавали и упоређивали, може се ако не потпуно, а оно бар приближно реконструисати и сагледати снага Скоја као организације у оружаном устанку 1941. године.

У Београду је и пре рата и после окупације постојао Месни комитет Скоја. Крајем априла 1941. године реорганизован је МК Скоја и изабрано ново руководство које су сачињавали: Лука Шунка, кројачки радник, секретар, и чланови: Божићар Стаменковић, радник, Марија Рачки, радница, Марко Никезић, студент и Павле Лабат, радник.⁶³

Према расположивим подацима, крајем маја и почетком јуна, у Београду је радило око 1.500 чланова Скоја.⁶⁴ На садашњој територији општине Палилула, било је у истом периоду око 500 чланова Скоја.⁶⁵

Сем Месног комитета Скоја, који је руководио скојевском организацијом града, у Београду су током 1941. године постојала и друга омладинска руководства. На при-

мер, у мају је било формирано средњошколско руководство Скоја и Студентски сектор, који је руководио радом напредних студената у Београду. У првом средњошколском руководству били су: Марко Никезић, Јоца Марјановић и Бора Дреновац. Никезић је био уједно секретар студентског руководства. Јуна 1941. године, средњошколско руководство се дели на два дела: једним делом је руководио Јоца Марјановић а другим Бора Дреновац.⁶⁶

У свим београдским средњим школама (па и оним, разуме се, на територији садашње општине Палилула), постојала су скојевска руководства, која су се тада називала „језгром“, а у свим вишим разредима активни, тако да је сваки активист држао на својој вези још по неколико напредних омладинаца.⁶⁷

Ради лакшег руковођења, Месни комитет Скоја поделио је територију града на 6 рејона (за разлику од Месног комитета КПЈ, који је територију Београда био поделио на 7 партијских рејона). Сваки рејон је имао рејонско руководство и рејонске активе Скоја. Сем рејона и рејонских руководства, постојали су и кварталски активни. У Београду је, на пример, крајем 1941. било 14 квартава, где су, опет на терену сваког кварта, стварани кварталски активни Скоја.⁶⁸

Први рејон — „Сењак“, обухватао је целу Чукарицу, Баново брдо и Сењак са територијом све до Славије; Други рејон — „Круг двојке“, Трећи рејон — „Дорћол“ — обухватао је простор од Железничке станице, Карађорђевог улицом, поред Калемегдана, Душановом улицом до Бајлонове пијаце; Четврти рејон — „Карабурма“; Пети рејон — „Булбудер“; Шести рејон — „Чубура“, који је обухватао Дедиње, Вождовац и Пашино брдо.⁶⁹

Као што се види, територију данашње општине Палилула, током 1941. године, покривала су три скојевска рејона: Други, Трећи и Четврти.

Састав комитета Другог скојевског рејона „Круг двојке“, у једном периоду током 1941. био је следећи: Миланка Јефтовић, секретар, и чланови: Весна Бутијер, „Келер“ (чије право име и презиме нисмо могли да утврдимо), Боса Јаношевић и други. Овај рејон је држао на вези до свог хапшења Бранислав Крстић Бане.⁷⁰

Рејонски комитет Скоја Трећег рејона, после капитулације Краљевине Југославије, имао је следећи састав: Милан Чортан, банкарски чиновник, Јанко Смичиклас, кројачки радник, Милан Арсовић, келнер, Василија-Џица Стаменковић, Трајко Живковић Црни и Чеда Живановић. Овај комитет био је поделио територију рејона на 4 територијална сектора. Из састава овог комитета, многи његови чланови погинули су у рату: Милан Чортан храбро је изгубио живот у партизанима; Јанко Смичиклас ухапшен је од стране Специјалне полиције и стрељан у Јајинцима 1941. године; Миле Арсовић пао је у мартовској провали 1941; Василија-Џица Стаменковић ухапшена је у једној акцији приликом паљења новина 1941. године, после чега је стрељана у Бањичком логору.⁷¹

После провале у септембру 1941. године, на рејону „Дорћол“, изабрано је ново руководство Скоја. Секретар је био Драгутин Мокрањац, и чланови: Драгиња Јовановић, ученица Треће женске гимназије (била у логору на Бањици, мучена и после пуштања умрла од туберкулозе); Зорица Божовић-Кулиџан, радница, Пера „Топ“ (чије презиме нисмо могли да утврдимо), био је радник у Електричној централни и страдао је у Немачкој, Радосав Паљић „Стадионац“, радник (избеглица), био је запослен на Калемегдану.⁷²

Састав Четвртог рејонског комитета Скоја (Карабурма), нисмо могли да утврдимо ни у једном периоду 1941. године. Извесно је да су једно време у овом руководству, после окупације Београда, деловали: Божа Стаменковић, Марија Рачки (који су касније постали чланови МК Скоја), затим Јован Венешек. Извесно је и то да је Четврти рејон Скоја обухватао највећи део територије данашње општине Палилула, да је у једном периоду 1941. имао четири кварталска актива: Палилула, Хаџи Поповац, Професорска колонија и Карабурма. Као виша веза овом скојевском руководству био је Бранко Мишковић, члан МК Скоја, који је у фебруару 1942. пао у руке полиције, провалио све организације и пунктове, које је познавао, а нарочито на Карабурми; ставио се у службу полиције и нанео огромне штете партијској и скојевској организацији Београда. Само на једном састанку на Карабурми, као последица Блихерове провале, било је

ухапшено око 30 омладинаца, највећим делом чланова Скоја.⁷³

Нема тачних података колико је било скојевских актива и у њима чланова Скоја у појединим периодима 1941. на територији данашње општине Палилула. Према неким подацима (полицијским извештајима) у току лета и јесени 1941. било је око 30 актива Скоја и у њима преко 300 скојеваца. Скојевски активи су формиран и предузећима, у неким удружењима и организацијама, у школама и према територији становања (рејони, квартави, улице) итд. Нарочито су биле јаке скојевске организације, односно скојевски активи у предузећима: штофари Владе Илића, авионском предузећу „Рогожарски“, у предузећу Београдска текстилана А. Д., у „Моравији“, „Елки“, у Електричној централни, у ПТТ предузећу, у Дирекцији трамваја, у пекари „Соко“, Првој женској гимназији и многим другим.⁷⁴

Скојевски активи су били неуједначени по броју чланова. У школама су били најбројнији: било је скојевских актива и са 20 чланова, а у осталим, по 5, 10, 15 итд. По правилу, састанци су одржавани двапут недељно: један састанак је био радни, а један теоретски. Али, чешће је то зависило од специфичних услова у којима су радили поједини скојевски активи. Према томе, основна организациона јединица преко које су се окупљали чланови Скоја, био је скојевски актив, а за родољубиву омладину, која није била учлањена у Ској, омладински одбори, односно конференција. Наравно, на територији овог дела Београда (Палилула и њене околине), било је и других форми рада у Скоју: „подактиви“, „језгра“, „симпатизерске групе“, кружоци, читалачке групе, што је зависило од специфичних услова под којима је деловала скојевска организација.

Без обзира на форме рада којима је обухватана градска омладина (радничка, студентска, средњошколска и друга), битно је да су циљеви напредне омладине, било из ког друштвеног слоја потицала — били идентични: борба против окупатора и његових помагача, борба за јединство омладине, борба за слободу и бољу будућност младе генерације и свих југословенских народа. Јер, ма ком друштвеном слоју омладинац припадао, ако се већ определио за ослободилачки покрет, поготову

ако је био члан Скоја, био је на првом месту омладинац, припадао је, значи, тој генерацији, која је највише била погођена окупацијом. Ти основни постулати омладине били су угрожени: мир, слобода, материјална egzистенција, младост и образовање. Према томе, једини начин да се промени такво стање, била је оружана борба, коју је организовала Партија, а коју је напредна омладина Палилуле, Карабурме, као и свих других делова Београда, Србије и целе Југославије, безрезервно прихватила.

Заједничка карактеристика свих младих другова, који су се определили за народно-ослободилачки покрет, без обзира да ли су били радници, студенти, средњошколци, јесте да су се лакше одлучивали за акције, улазили смелије у окршаје с непријатељом, чак и онда када су знали да ће у борби погинути. Код млађих другова је била више изражена склоност ка другарству, колективном животу, међусобном поверењу, разоноди и уживању у песми, што је све на изванредан начин подстицало да се збијају редови младих родољуба у акцијама које су организовали Партија и Ској.

На основу свега што смо рекли, може се закључити да је Ској 1941. био, као и у току целог народноослободилачког рата и револуције — масовна, борбена и комунистичка организација, у ствари — авангарда напредне омладине. Руковођен начелима идеологије марксизма-лењинизма о бескомпромисној борби против класног непријатеља, под руководством КПЈ, Ској је на територији општине Палилула представљао значајну снагу у ослободилачком рату и несумњиво је понео највећи део терета у револуцији и у борбама против окупаторско-квислиншких снага, изгубивши највећи број својих прекаљених кадрова.

У лето 1941. године, нарочито на терену Четвртог скојевског рејона, практиковало се да одмах после образовања актива Скоја, буду формиран и подактиви, који би се после краћег времена преименовали у активе Скоја. Квартовски актив Скоја „Палилула“, којим је руководио у лето 1941. Александар Станковић, студент права, имао је у исто време и 4 подактива.⁷⁵ У СБО-ТИЧУ је такође постојао у јулу 1941. јак и организационо чврст скојевски актив, у коме је био укључен знатан број чланова Скоја са Карабурме. Поред многих акција,

које је изводио, поменути актив се старао и о културним приредбама и о организовању излета, приређивању журева и многих других активности, упркос свакодневних рација окупатора и његових сарадника. У овом активу су били, између осталих, и следећи чланови: Ратко Поповић, чиновник општег осигуравајућег друштва „Југославије“ и Вера Црвенчанин, чиновник Берзе рада. Нешто касније, овај актив је реорганизован, па су у њему радили и следећи омладинци: Миша Стојановић, чиновник „Стандард Вакума“, Дара Павковић, незапослена чиновница. Секретар овог актива био је Миша Стојановић. Превасходни задатак овог актива је био да окупља чиновничку омладину, да код ње идеолошко-политички делује и да је припрема за акције, које су касније организовали КПЈ и Ској у граду.⁷⁶

У току јула и августа 1941. био је такође бројчано јак улични актив Скоја на Четвртог рејонском комитету (Карабурма), који је обухватао простор од Кланице до Улице Џорџа Вашингтона, ограничен Улицом кнеза Павла (29. новембра) и кнеза Милете,⁷⁷ такође, у фабрици „Елка“ (сада „Анђа Ранковић“), где је било 12 чланова Скоја. Једно време секретар овог скојевског актива била је Зорица Божовић. После више хапшења, која су уследила у току јесени 1941. овај актив је био готово разбијен, те је рејонско руководство Скоја предузело низ мера ради његовог оздрављења и оспособљавања за нове акције.⁷⁸

После једног састанка Месног комитета Скоја на Карабурми, у улици Левског, код Михаила Благојевића, текстилног радника, на коме су присуствовали: Лука Шунка, Павле Лабат, столарски радник, Марија Рачки, текстилна радница, Марко Никезић, студент — извршена је расподела рада у Комитету. Божидар Стаменковић, који је до тада станао на Карабурми, као задужење је добио да образује један шири и бројнији улични актив Скоја на Карабурми и да преко овог актива окупља и све друге антифашистички расположене омладинце и припреми их за акције које је планирало руководство НОП-а у Београду. После краћег времена у актив су били примљени: Михаило Благојевић, Стева звани „Грк“ (његово право име и презиме нисмо могли да утврдимо), Јелена Топалов, текстилна радница, један Босанац

(избеглица), текстилни радник (чије име, такође, нисмо могли да утврдимо). Овај актив држао је на вези Божидар Стаменковић и руководио њиме готово месец и по дана, а после га је предао Павлу Лабату, јер је био компромитован и тражен од полиције.⁷⁹

Поред деловања Скоја и напредне омладине у центру града, значајно је истаћи активност, на пример, скојевског актива у Крњачи, који се максимално ангажовао све до провале, која је извршена у партијској организацији.

У свом раду са омладином нарочито су се истицали: Иван Добришић, Милан Недељковић „Ђира“ и Милош Павлица „Шилџа“. Пошто су становали у разним крајевима насеља — Добрашић у насељу уз насип, ниже од моста, Павлица код моста, а Недељковић у насељу уз друм Београд—Вел. Бечкерек, у разговорима са омладинцима, раскринкавали су окупатора и његове сараднике и као једину алтернативу истицали су неопходност припрема за оружану борбу против окупатора. У овом насељу тих дана јасно се декларацију као антифашисти и омладинци: Милорад Влајковић и Милан Марић „Штампарац“. На имању „Рева“ тада су радили као радници Иван Терзић и Селимир Мијаиловић, с којима је везу одржавао Бата Соколовић. До јесени 1941. у Крњачи делује више омладинаца, који су се већ били определили за народноослободилачки покрет и учествовали у многим акцијама, које су тада организовали Партија и Ској.⁸⁰

Из свега изложеног да се закључити, да је на територији садашње општине Палилула првих месеци 1941. године постојала јака партијска и скојевска организација, што је било од изванредног значаја у периоду припрема које је Партија организовала у периоду мај—јун за оружани устанак.

4. Непосредне припреме Партије и Скоја за оружану борбу

Пораз у априлском рату и окупација наше земље, били су логичан завршетак 20-годишње унутрашње и спољне политике Краљевине Југославије. Због тога су у очима великог броја градског и сеоског становништва општине Палилула, ти исти

владајући кругови били компромитовани и разобличени до те мере да ће се масе касније у периоду оружане борбе борити истовремено против таквог друштвеног уређења.

У априлској катастрофи показало се и то да је Комунистичка Партија Југославије једина политичка снага у Југославији која је способна да организује масе за борбу против окупатора. Предвиђајући даљи развој догађаја, Партија је заузела јасан и одлучан курс на оружану борбу против окупатора и за ослобођење земље. У том смислу, предузела је низ организационих и политичких мера. Имајући изграђену правилну линију, предвиђајући даљи развој догађаја, Партија је и политички и организационо консолидовала своје редове. Зато је и могла да све своје кадрове стави у службу народноослободилачке борбе.

Већ 15. априла 1941. године Централни комитет КПЈ издао је проглас народима Југославије, у којем их позива да збију своје редове у припремама за оружану борбу. У једном делу прогласа писало је, поред осталог, и следеће: „Страшна катастрофа, коју смо ми, комунисти, већ одавно сигнализирани, задесила је народе Југославије. Освајачке армије осовинских сила, провалиле су у нашу земљу изненада и свуда куд пролазе, сеју смрт и пустоше. Београд је сравњен са земљом. Невина деца, жене и старци, који су у паничном бекству хтели да се спасу из горућих рушевина, били су подвргнути нападачима... Ви који се борите и гинете у борби за своју независност, знајте да ће та борба бити окруњена успехом, па ма ви сада са надмоћним непријатељом и подлегли у тој борби. Не клоните духом, збијте чвршће своје редове, дочекајте уздигнуте главе и најтеже ударце. Комунисти и читава радничка класа Југославије, устрајаће до коначне победе, у првим редовима народне борбе против освајача. Не клоните духом ни онда, ако у тој борби временом и подлегнете, јер ће се из овог крвавог империјалистичког покоља рађати нови свет, збрисаће се заувек корени империјалистичких ратова и националног поробљавања. Створиће се на истинској независности свих народа Југославије слободна братска заједница“.⁸¹

Овај проглас био је директива за све партијске и скојевске организације у зем-

љи. На основу њега изграђивани су ставови, вршене су организационе и политичке припреме, успостављани контакти с родољубивим масама и објашњавани им узроци слома старе Југославије. У другој половини априла и почетком маја, у Београду се интензивно радило на реорганизацији и учвршћењу партијских ћелија и скојевских актива у предузећима и по рејонима.⁸² Сем тога, на основу упутстава Месног и рејонских комитета КПЈ, партијска организација и активи Скоја интензивно су радили на прикупљању средстава за народну помоћ (касније се овај вид активности НОП-а називао Народноослободилачки фонд); вршили прикупљање санитетског материјала, оружја, новца, одеће. Поред тога, партијске организације су редовно на својим састанцима проучавале разне илегалне партијске материјале, које је Месни комитет КПЈ достављао рејонским комитетима итд. Развијајући ове, као и многе друге активности, партијске организације су свакодневно објашњавале становништву да игнорише окупатора и његове сараднике свуда и на сваком месту и да се припрема за оружану борбу.

Партијска организација на Палилули била је обавештена (као и остали делови Београда) о свим збивањима у земљи и у свету. Првомајски проглас Централног комитета КПЈ, на пример, растуран је већ крајем априла по београдским организацијама. Напомињемо да је овај проглас био штампан на машини за умножавање, у стану Станице Начевић, тада секретара једне партијске ћелије на Карабурми и члана Рејонског комитета КПЈ (у Карловачкој улици број 1). На изради овог прогласа радили су Митра Митровић и Милан Мијалковић.⁸³

О припремама за штампање овог прогласа и о атмосфери која је владала тада у граду, Станица Начевић је после рата забележила у својим сећањима, између осталог и следеће: „Четири дана пре Првог маја, у мом стану смо се састали Филип Кљарић, Давид Пајић, Милада Рајтер и две другарице чијих се имена не сећам. Требало је одредити стан у коме ће се штампати позив за борбу против окупатора. Поред тога што је стан требало да буде строго конспиративан и обезбеђен, морао је да припада једном од чланова радничке класе. Прихваћен је предлог Давида Пајића

да се летак штампа у мом стану. Знала сам да је то велика одговорност, али сам била поносна што је избор пао на мене, што ће први позив за одбрану земље поћи из моје куће, срећна што Партија има такво велико поверење у мене. Двадесет деветог априла дошли су пре полицијског часа у мој стан Митра Митровић и професор Мијалковић са гештетнером и материјалом за штампање. Замрачила сам прозоре, да ни трачак светлости није могао да продре напоље. Преда мном се простирао Београд у тешком сну. Београд, мој драги измучени град... Из моје куће поћи ће борбени позив народу, рећи ће му да смо достојни потомци људи које ни петовековно ропство није успело да покори. И они су трпели, мучили се, али се нису предали. Нећемо се предати ни ми. Повешћемо борбу и ослободићемо земљу. Многи од нас ће у тој борби нестати, али ће наша деца бити слободна“.^{83a}

Текст прогласа, већ Првог маја, растуран је на Карабурми по уличним партијским организацијама и скојевским активима; у штофари Владе Илића, у Текстилани А. Д., у предузећу за производњу авионских делова „Рогожарски“; затим, даван је грађанима, ђацима, студентима. Дакле, свима онима који су мрзели окупатора. Првомајски проглас Централног комитета КПЈ далековидо је бацио јасно светло на будућност, храбрио је и позивао у акцију. У једном делу поменутог прогласа читамо, поред осталог, и следеће: „Радни народ града и села Југославије, слави ове године свој велики празник у знаку страшне трагедије која је задесила народе Југославије. Империјалистички разбојници раскомадали су нашу земљу и поробили народе Југославије. Над радничком класом спроводи се најсвирепији терор... И као што је Комунистичка партија Југославије до сада стајала у првим редовима народне борбе, тако ће од сада још упорније организовати и водити борбу народа против окупатора и његових слугу у земљи, против распривања националне мржње, за братство народа Југославије и свих народа на Балкану, против изабљивања радних народа, за бољу и сретнију будућност. Радници, сељаци, грађани, — сви родољубиви елементи! На окуп! У овим судбоносним данима потребно је ујединити све снаге у борби за ваш опстанак... Устрај-

те у борби у коју вас позива и коју води авангарда радничке класе — Комунистичка партија Југославије“.⁸⁴

Већ почетком маја 1941. године у Загребу је одржано Саветовање КПЈ на коме је извршена анализа узрока који су довели до слома Краљевине Југославије. Темељно је размотрен рад комуниста за последњих месец дана и целокупна активност Комунистичке партије концентрисане на борбу против окупатора и за ослобођење свих југословенских народа. Анализирајући стање у свакој окупираној области, учесници мајског саветовања одредили су и посебне задатке. На овом саветовању посебно су били прецизирани задаци организација и руководства Србије: „Српски народ мора данас највише да трпи због злочиначке политике коју је 22 године спроводила српска капиталистичка клика. Због те политике српски народ опет преживљава своју голготу, опет његову земљу гази окупаторска чизма, опет мора да подноси понижења и страдања. Али, српски народ, који је толико пута кроз историју водио херојску борбу за своје ослобођење, знаће и овог пута да извојује своју слободу и независност, али слободу за себе, а не за оне капиталистичке трутове који су криви за данашњу његову трагедију. Водећи борбу против окупатора, српски ће народ морати да води исто тако одлучну борбу против издајника српског народа, који су помоћу окупатора и против воље народа заузели разне положаје на власти и сада се спремају да народу наметну вољу немачких освајача, да по њиховом налогу огуле кожу српском народу. Комунисти Србије имају пред собом велику и одлучну задаћу: да окупљају српски народ за борбу против империјалистичких освајача, да се ставе на чело национално-ослободилачке борбе српског народа, да даду народу јасну перспективу његове борбе, да раскринкавају пред народом сву ту владајућу капиталистичку клику, која је крива за сву трагедију српског народа. Када ми говоримо о ослободилачкој борби, онда при томе мислимо и на свакодневну борбу да би се олакшао положај народа, да се подигне дух и вјера народа у бољу и сретнију будућност. Ми подразумевамо овдје борбу за свакодневне потребе народа, организовање и проналажење таквих могућно-

сти да освајачи не могу да огуле до голе коже сељаке и изгладне наш народ“.⁸⁵

Мајском саветовању у Загребу, присуствовали су и поједини представници КПЈ Србије, међу њима и Спасенија Цана Бабовић. Према сећању многих савременика, закључци поменутог саветовања били су умножени до средине маја у штампарији Месног комитета КПЈ у Београду, која је била смештена у Кашиковићевој улици број 9. Текст овог документа претходно је упућен рејонским комитетима КПЈ, а ови после проучавања — партијским организацијама на терену. Рејонски комитети КПЈ: Трећег, Четвртог и Петог, рејона који су покривали територију данашње општине Палилула, одмах су овај документ упутили већим партијским организацијама: ПТТ предузећу, Трамвајском предузећу, предузећу „Рогожарски“, штофари Владе Илића, Текстилари А. Д., а после краћег времена и уличним партијским организацијама.⁸⁶

Текст поменутог документа у току маја и јуна проучаван је и на састанцима рејонских комитета Скоја и актива на терену, тако да су се чланови КПЈ и чланови Скоја, на основу упутстава Комунистичке партије Југославије дисциплиновано и предано припремали за почетак најоштрије борбе у историји наших народа.

Из свега овог може се закључити да су на даљи ток борбе, односно припрема за оружану борбу, пресудан утицај имала три догађаја: прво, растурање Првомајског прогласа ЦК КПЈ; друго, закључци Мајског саветовања у Загребу, у којима су комунистима дата јасна упутства и, треће — долазак у Београд (преко Земуна) средином маја генералног секретара ЦК КПЈ Јосипа Броза Тита.

Са колико ентузијазма су становници Палилуле и Карабурме читали Првомајски проглас највишег партијског руководства Југославије, говори и забелешка једног члана најужег партијског руководства КПЈ Петог рејонског комитета (Карабурма): „Гледала сам лица људи док су, верујући да их нико не види, читали летак. На њима се огледала борбена радост. Људи, ми нећемо увек бити робови, борићемо се и изборити слободу — говорила су та лица. Они од нас који остану живи — наше мајке, наше жене и наша деца, неће бити робови. Сломићемо фашизам, људи

ће бити браћа. Партија је иза овог мобилисала све овоје чланове и Ској. Формиране су десетине, које су паролом: „Уништавати све што би непријатељу користило! — отпочеле саботаже по предузећима, спаљивање непријатељске штампе, организацију санитетског течаја, сакупљање оружја, одеће, обуће... У очекивању устанка све снаге чланова Партије биле су усмерене на обавештавање маса о њиховој улози у борби против окупатора. Народ се припремао, земља се пренула. Наше шуме су се китиле густим зеленилом да би пригрлиле прве борце; наша поља су отворила своја недра и из њих избацивала закопано оружје. Мајке су благосиљале синове: „Крени, рођени мој, биће тешко, али је теже бити роб!“ Првомајски проглас је зближио, окупио наше људе — и тако зближени, здружени, борбени, дочекали смо дан устанка када смо кренули у борбу“.⁸⁷

Када је пак, реч о закључцима Мајског саветовања и о њиховом значају у припремама за оружану борбу у периоду мај—јун 1941. године, треба истаћи да је ово упутство допринело интензивирању рада на стварању политичких и војних предузетавања за оружану борбу, односно интензивирање политичке акције у масама, ради њиховог укључивања у акције ослободилачког покрета; затим, стварање мреже војних комитета, прикупљање оружја, формирање војних десетина и група, организовање санитетских курсева, на којима су жене и женска омладина оспособљаване за санитетску службу итд. На основу упутстава које је дало Мајско саветовање, почетком маја у Београду је био образован Војни комитет при Покрајинском комитету КПЈ у који су ушли: Филип Кљарић, Сретен Жујовић, Спасенија Цана Бабовић, Бранко Крسمановић, чији је био задатак да руководе непосредним припремама за оружани устанак. Према неким подацима, у Месном комитету КПЈ, као и у многим рејонским комитетима, по један њихов члан био је задужен за рад по војној линији.⁸⁸

Према томе, у другој половини маја, доласком генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита, Београд је био револуционарни штаб за целу Југославију. У граду, који је био центар окупиране Југославије, на окупу је био Политбиро ЦК КПЈ, СК Скоја, ПК КПЈ и ПК Скоја и многа друга ру-

ководства НОП-а. Партијска организација Београда, стицајем ових околности, најбрже се упознавала с упутствима највишег партијског руководства у Југославији и на најбржи могући начин примењивала их је у пракси.

Због чега је баш Београд постао седиште Главног револуционарног штаба за руковођење народноослободилачким покретом Југославије, у почетку оружаног устанка, објаснио је Јосип Броз Тито у једној својој изјави коју је дао 20. октобра 1954. године редакцији „Београдских новина“: „Прва помисао била ми је, иако ће ту бити тежак рад због великог броја окупатора, да ће у Београду тај рад бити захваћан јер има људи спремних на све. И нисам се преварио. Ту смо више пута одржавали разне састанке и оптимизам и једна силна вјера да морамо успјети у нашем подухвату проваљивала је код наших људи. Ми смо се тада припремали, без обзира на то што још није дошло до напада на Совјетски Савез, за борбе које су нам предстојале. Ми, чланови ЦК КПЈ, имали смо прилично среће и сви смо се одржали, без обзира на то што смо имали доста муке, јер су нас понекад откривали уз помоћ провокатора. Али, на жалост, страдао је много средњи и нижи кадар.“

Почетком маја одржан је састанак чланова Покрајинског комитета КПЈ за Србију, који се тада налазио у Београду, у стану Лепе Жујовић (Златиборска улица), на коме је закључено да против Немаца треба организовати борбу, спровести акције за прикупљање оружја и формирати војне комитете (о којима је већ било речи), с обзиром на догађаје који су претходили. Међутим, ипак је на састанку, када је било речи о конкретним акцијама, наглашено да треба сачекати даљи развој догађаја у погледу односа Совјетског Савеза и Немачке.⁸⁹

Бора Дреновац, секретар Месног комитета Скоја за Београд, и Воја Нановић, члан средњошколског руководства, у својим сећањима тврде да се већ у мају средњошколска и радничка омладина интензивно укључила у прикупљање оружја, санитетског материјала и новца. Оружје се добијало од војника који су се враћали кућама, или се куповало од оних који су хтели да га продају. Новац се добијао од прилога који су скупљани не само од ом-

ладинаца, већ и од старијих другова, који су били обухваћени радом на линији НОП-а. Рачуна се да је на извршавању свих ових задатака само из 25 средњих школа и гимназија, са око 15.000 ученика (колико их је тада било у Београду), било укључено око 300 скојеваца и око 10% целокупне средњошколске омладине.⁹⁰

Организационе и политичке припреме за покретање ослободилачког рата, вршене су у свим деловима општине Палилула, и то на основу упутстава која су добијана од Месног комитета КПЈ у Београду. У периоду мај—јун, савременици истичу да се осећала жива активност партијске и скојевске организације у свим предузећима и квартовима. У низу активности, запажена је акција на стварању антифашистичких група, на организовању ударних десетина; прикупљано је оружје, муниција и други ратни материјал. Интересантно је истаћи да је сваки члан КПЈ добио задатак да организује по једну десетину, било у предузећу где је радио, или у рејону где је становао. Кроз уже састанке са активистима, дискутовало се о формама отпора и о саботажама које треба изводити у предузећу. Читана је пропагандни материјал и објашњавана линија КПЈ и Скоја у новим условима илегалног рада. О свим тим припремама др Благоје Нешковић, у својим сећањима каже, између осталог, и следеће: „Пре оружаног устанка било је речи да се формирају ударне групе, а исто тако било је речи и о стварању партизанских јединица, које би оперисале у самом граду. То је био план за дати моменат. Ми смо вероватно те групе карактерисали као партизанске јединице“.⁹¹

Читав овај рад „по војној линији“ био је узео у Београду врло широке размере. Многа сећања савременика указују да су припадници појединих илегалних десетина и ударних група, састављених претежно од млађих другова, интензивно вежбали из ваздушних лушака да би стекли искуство и вештину у руковању оружјем. У појединим деловима града као, на пример, у Трећем рејону, систематски је био организован рад војних десетина. На њиховом челу били су десетари, који су боље од осталих познавали војне вештине. Једна таква десетина имала је следећи састав: Карло Лукач (погинуо марта 1942. године); Душан Репач, сада мајор ЈНА у пензији,

Јован Стојковић, Никола Ружић, Драгутин Војиновић, књиговезац, Радмиљко-Лола Лазић, књижарски помоћник (стрелан 1942), Благоје Петровић, радник, и Миодраг Миленковић, паркетар. „У почетку рада десетине су припремане тако да се очекивао оружани устанак у самом граду. Говорило се чак и о могућности заузимања Радио-станице Београд. Поред војничких инструкција и преслишавања у војничком знању, десетина је у одређено време излазила на једну смотру, то јест у тачно одређено време појављивала се — један по један пред командиром чете. Таквих „дефилеа“ десетина извршено је више на Калемегдану, на „Дунавској плажи“, на угловима неких улица итд. Било је на тим местима више оваквих војних група, које су организовале уличне вежбе“, — пише о томе Никола Сикимић Максим.⁹²

На територији партијског рејона „Круг двојке“ (Трећи рејон), од више десетина, које су биле формиране, у току маја, јуна и јула 1941, била су образована 4 батаљона. Командант Првог батаљона био је Слободан Папакоча, Другог Видо Павичић, Трећег Караклајић (чије право име нисмо могли да утврдимо) и Четвртог — Аћим Цицмиловић. Чланови КПЈ били су десетари, који су имали своје десетине, с којима су вршене припреме за уличне борбе.⁹³

Више десетина било је формирано у ПТТ предузећу, у лекари „Соко“, у штофари Владе Илића, у Текстилани А. Д. и у многим другим другим предузећима, која су постојала на подручју општине Палилула. Међутим, најбројније су биле десетине у ПТТ предузећу. Касније су ове десетине преименоване у ударне групе поштарара, с циљем да од окупатора и његових сарадника отимају оружје. Таквом једном ударном групом руководио је Сава Вељковић, а њени чланови су били: Шпиро Шћепановић и Божић (чије име нисмо могли да утврдимо). „Једном приликом добили су задатак да отму оружје од Немаца у Гробљанској (Рузвелтова) улици, али су били ухваћени и одведени у Гестапо“, — пише о томе Радован Милијановић у својим сећањима.⁹⁴

Друга десетина, такође у ПТТ предузећу, имала је око 10 чланова; њеним радом руководили су Бранко Булат и Бранко Секулић.⁹⁵ Једна десетина од око 15 дру-

гова, била је формирана у Министарству пошта, којом су руководили Натко Балаћ и Никола Гулан. „Задатак десетине је била брига (сем војних вежби) за проналажење станова, растурање литературе, обезбеђење простора за састанке, брига за одржавање веза и спровођење многих других задатака, које су поједине десетине директно добијале. Радило се и о прикупљању оружја, санитетског материјала, прикупљању одеће, спаљивању фашистичке штампе итд.“, — пише о томе Никола Гулан у својим сећањима.⁹⁶

Активна је била илегална војна десетина у мају, јуну, јулу и касније, током 1941. године у пекари „Соко“. Њени чланови су били: Раде Милекић; Хусеин Ходић, Јанин Веленић, Сима Марковић, Милош Шурбатовић, Грегор Херцег, Благоје Трајковић, Димитрије Вељковић, Сабанда Вукомановић и Милан Живковић. Сем војних вежби, ова десетина је износила хлеб, по директиви Рејонског и Месног комитета КПЈ и снабдевала илегалце, руководиоце НОП-а и сиромашне породице; обезбеђивала је станове за илегалце, сакупљала прилоге, санитетски материјал. Десетина је имала два складишта оружја: једно код Дунав-станице, а друго на Карабурми.

Више десетина са подручја Петог рејона (Карабурма), имало је једно велико складиште оружја на Вилиним водама, у радионици Жарка Остојића. То је био резултат напора више десетина омладинаца, симпатизера НОП-а са Карабурме. У складишту су биле смештене знатне количине муниције, бомби, пушака, револвера. Оружје се касније употребљавало у појединим акцијама и атентатима а знатан део додељен је друговима који су у јулу и августу ступили у Космајски, Посавски и друге партизанске одреде на територији Србије.⁹⁸

Војне омладинске десетине и војне десетине уопште, у периоду припрема за оружани устанак, биле су веома значајне, а њихов рад користан. С обзиром на перспективу покретања оружане борбе против окупатора, Партија је углавном рачунала на млађе кадрове, на чланове КПЈ и Скоја и друге антифашистички расположене снаге, па су преко ових војних десетина савлађивани основни елементи војне вештине, тако да је то била солидна основа из војне наставе, поготово за млађе другове од којих већина није била слу-

жила војску. Штета је што не постоје подаци за све десетине које су на Палилули и Карабурми деловале 1941. да би се на основу тога могла дати детаљнија анализа.

Док су мушкарци, посебно мушка омладина, обучавани у војним десетинама, добар део жена и женске омладине, био је укључен у рад санитетских течајева, који су радили паралелно с војним десетинама. Већи број женске омладине на Палилули и Карабурми, нарочито девојака које су биле учлањене у Ској, обучавао се на санитетским курсевима за пружање прве помоћи рањеницима.

Знатан број извора указује да су санитетски течајеви били добро организовани и да је у већини случајева био обезбеђен стручан кадар за њихов рад (лекари, болничари, медицинске сестре, а чешће и студенти медицине). Нису сачувани подаци за територију данашње општине Палилула о броју жена и женске омладине обухваћене њима, али је евидентно да су овакви течајеви радили, што је било у складу са општим курсом, који је тих дана Партија спроводила, припремајући се за оружану борбу против окупатора. У Београду су санитетски течајеви нарочито добро били организовани преко средњошколске омладине и већ у јуну радило је више десетина њих. Спасенија Цана Бабовић, члан ПК КПЈ за Србију у току рата, сећајући се тих дана, изјавила је, поред осталог, и следеће: „Јако смо развили санитетске курсеве и користили смо их не само за санитетску обуку, већ и за политички рад, јер се често на тим курсевима објашњавала ситуација или читао материјал“.⁹⁹

На терену Карабурме у периоду мај, јун, јул 1941. године, само у једном кварту била су организована два санитетска течаја у којима је радило 5—6 другарица — жена и девојака. То је била припрема другарица за санитетску службу, пре ступања у партизанске одреде. Инструктор за ова два течаја била је Наталија Трго.¹⁰⁰ У једном другом кварту, такође на Карабурми, било је формирано више болничких (санитетских) курсева; нарочито је био запажен рад једног течаја којим су руководиле Пирошка Хоћић, Олга Петровић и Олга (Јеврејка) (њено право презиме нисмо могли да утврдимо). Санитетски течај су похађале жене и девојке-омладинке. Стручну помоћ овом течају пружале су

болничарке из болнице у Видинској улици. Затим, лекари и болничари из Опште болнице. Највећи број састанака одржан је у стану Пирошке Хоџић, у Улици Ђуре Ђаковића број 25 и у Францушкој улици, у стану Олге Петровић. Интересантно је да су на крају овог течаја полагани испити.¹⁰¹

Један санитарски течај радио је у Гробљанској улици, на коме су другарице такође са интересовањем радиле. Овим курсом је руководила Дара Несторовић, члан КПЈ, која је била секретар болнице.¹⁰²

Према свему изнетом, могло би се закључити да је Мајско саветовање дало смернице за рад свим партијским и скојевским руководствомима. И док су Немци и органи квислиншких власти убрзано изграђивали свој окупационо-квислиншки механизам, своје политичке и војне организације и вршили репресалије над нашим народима, Комунистичка партија и Ској, вршили су интензивне организационе и политичке припреме за оружану борбу против окупатора, које су у периоду мај—јун биле у пуном току. За само два месеца после окупације, Партија и Ској су се не само прилагодили новим условима рада, које је наметнуо рат и окупација, већ су се повезали с великим бројем патриотских маса на терену, изградили стил и метод рада и створили основне организационе предуслове за почетак оружане борбе против окупатора.

Нападом Немаца на Совјетски Савез био је створен један од важних предуслова за покретање масовног ослободилачког покрета у Југославији. Ови догађаји застекли су Партију и Ској спремне у политичком и организационом погледу. Капитулација краљевске војске није значила и капитулацију наших народа. Ако је априлски рат био изгубљен због издајства владајућих кругова Краљевине Југославије и велике војно-техничке и стратегијске премоћи удружених непријатеља, прави општенародни рат био је тек на помолу.

Истог дана када су немачке трупе прешле границе Совјетског Савеза, Политбиро ЦК КПЈ у саставу: Јосип Броз Тито, Иван Милутиновић, Александар Ранковић, Иво Лога Рибар и Светозар Вукмановић, одржали су седницу у Молеровој улици број 43, у Београду, и после свестрано анализирани ситуације, донео је одлуку да се народ Југославије позове на оружани уста-

нак. У том смислу је и написан познати проглас: „Радници, сељаци и грађани Југославије“. У једном делу прогласа речено је, поред осталог, и ово: „Куцнуо је судбоносни тренутак. Започета је одсудна битка против највећих непријатеља радничке класе. Битка коју су фашистички злочинци сами приметили мучким нападом на Совјетски Савез, наду свих трудбеника света. Драгоцену крв херојског совјетског народа пролива се не само ради одбране земље социјализма, него и ради коначног социјалног и националног ослобођења читавог радног човечанства. Према томе, то је и наша борба, коју смо ми дужни подупирати свим снагама, па и својим животима. Пролетери свију земаља Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте чврсто своје редове око ваше авангарде, Комунистичке партије Југославије. Сваки на своје место. Непоколебљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се хитно за последњи и одсудни бој“.¹⁰³

Само дан касније (23. јуна), Покрајински комитет КПЈ за Србију у саставу: Александар Ранковић, Спасенија Бабовић Цана, Ђуро Стругар, Мома Марковић, Благош Нешковић, Вукица Митровић, Мирко Томић, милош Матијевић Мрша, Љубинка Милосављевић, Василије Буха и Милован Ђилас, одржао је своју седницу у Шуматовачкој улици број 30. На овом састанку донете су непосредне одлуке за припремање оружаног устанка с којима су била упозната месна, среска и окружна руководства КПЈ и Скоја. Тог истог дана донета је одлука да се народу Србије упути проглас с позивом на оружану борбу. У једном делу прогласа речено је, поред осталог, и следеће: „Српски народе, куцнуо је час, када српски слободољубиви народ, који је столећима гледао у великом руском народу заштитника своје националне независности, треба да се дигне на ноге и да одлучно постави питање свога ослобођења испод ропства крвожедних окупатора. Српски народ и овог пута може оживети своје светле традиције“.¹⁰⁴

На сам дан напада Немаца на Совјетски Савез, у Београду је одржана месна конференција Скоја, којој је присуствовало око 30 делегата; затим, чланови Месног комитета Скоја и представници МК КПЈ. Сем њих, Љубинка Милосављевић, секре-

тар ПК Скоја, и Иво Лола Рибар, секретар ЦК Скоја. У име ПК КПЈ за Србију, конференцији је присуствовала и Спасенија Бабовић Цана. Конференција је одржана на Вождовцу, у стану једног радника. Са територије Дорћола, Палилуле и Карабурме, присуствовало је око 10 делегата, међу којима су били чланови рејонских комитета Скоја. Политички извештај поднео је Марко Никезић, члан МК Скоја, а организациони Лука Шунка, политички секретар МК Скоја. Дискутовало се о даљем јачању и учвршћењу београдске скојевске организације и окупљању антифашистичких снага омладине на линији борбе против окупатора и његових помагача.¹⁰⁵

У Београду је крајем јуна одржано и саветовање руководиоца средњошколског омладинског покрета, на коме је било око 20 делегата, затим поједини секретари скојевских актива из рејона, чланови МК Скоја и Јубинка Милосављевић, секретар ПК Скоја за Србију. На овом састанку Јубинка Милосављевић се осврнула на политичку ситуацију и непосредну перспективу рата па је истакла као примарни задатак младих комуниста у Београду — стварање војних десетина са перспективом да прерасту у војне батаљоне. После овог састанка, у Београду је формирано више ударних скојевских група, које су већ у јулу изводиле многе акције и саботаже против окупатора и његових сарадника.¹⁰⁶

У склопу припрема за покретање оружане ослободилачке борбе, 27. јуна 1941. године, такође у Београду, одржан је састанак Политбироа ЦК КПЈ, на коме је био образован Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. За команданта свих партизанских одреда Југославије изабран је Јосип Броз Тито, генерални секретар ЦК КПЈ. На овом састанку је одлучено да Београд буде центар не само политичке борбе против окупатора, већ и војне акције за ослобођење земље.¹⁰⁷

Из свега изложеног да се закључити да је слободарски Београд био центар из кога су највиша руководства НОП-а Југославије и Србије, вршила интензивне припреме за оружану борбу. Тај пресудни тренутак у историји другог светског рата, београдска партијска и скојевска организација дочекала је спремна да приступи свим акцијама које Партија буде организовала.

5. Акције и саботаже ударних диверзантских група у лето и јесен 1941. године

У низу важнијих задатака, које су партијске, скојевске и друге организације НОП-а извршиле на територији општине Палилула, свакако спадају и акције и саботаже у току лета и јесени 1941. године чиме је окупаторима и квислиншким властима у Београду причињавана знатна материјална штета и губици у живој сили. Вести о акцијама преносиле су се по целом граду и шире, што је мобилизаторски деловало на широке слојеве становништва и појачавало спремност за отпор и ступање у борбу.

Целокупан преглед акција, које су извршиле ударне диверзантске групе у граду или партизанске војне десетине у његовој непосредној околини, није лако сачинити. Сигурно је број тих акција много већи, нарочито оних ситуијих, које овде неће бити поменуте. Неке је ратни вихор однео заједно с њеним учесницима. Што се тиче других, које су после рата описане према исказу учесника и очевидаца, време је учинило овоје. Избледеле су и заборављене многе појединости, па је тешко извршити потпуну и објективну реконструкцију те разноврсне борбене активности.

Међутим, постоји обиље података на основу којих се може видети да су у том периоду посечени многи телеграфски стубови и линије; да су цепани окупаторски огласи и плакати; растурани партијски леци, прогласи и писане антифашистичке пароле; да су паљене гараже, фабрике и жито на имањима окупатора; да су ликвидирани окупаторски и квислиншки војници и цивилни функционери и шпијуни. Често је паљена окупаторска штампа, готово на свим киосцима, а нарочито квислиншки лист *Ново време* итд.

Са акцијама се отпочело интензивно нарочито јула 1941. године и све их је било више после прогласа Централног комитета КПЈ и позива на оружану борбу. Неоспорно је да су оваквој значајној активности припадника ослободилачког покрета допринели многи фактори, али су, несумњиво, најважнији следећи: прво, постојање бројчано јаке и организационо чврсте партијске и скојевске организације у граду;

друго, у Београду је деловао Политбиро Централног комитета КПЈ и Централног комитета Скоја, затим, Покрајинског комитета КПЈ и Скоја; треће, из Београда су давале директиве за борбу за целу Југославију, тако да је београдска организација најбрже сазнавала за директиве и одлуке партијских и скојевских руководстава и могла је брзо и ефикасно да их спроводи у живот.

Та околност је допринела да се на Палилули и Карабурми (као и у осталим деловима града), током лета и јесени 1941. систематски изводе акције, саботаже и многи атентати на шпијуне и провокаторе. Без сумње, ове акције се и по интензитету и по важности могу мерити са онима које су изводиле партизанске чете и одреди, јер је непријатељ стално узнемираван, осећао се несигурним у граду и морао је један део својих снага да одваја са фронта да би заштитио војне објекте и успоставио ред у граду и његовој околини; што је нарочито значајно.

Сем војног аспекта, који није за потцењивање, треба истаћи морални и политички ефекат који су те акције вршиле на свест народа, посебно омладине. Вести о њима преносиле су се муњевитом брзином по целом граду, што је мобилизаторски деловало на широке слојеве антифашистичких снага и појачавало спремност на отпор и ступање у борбу.

Мада је званично оружани устанак у Србији почео 7. јула 1941. године, мањих акција и саботажа било је већ у јуну на територији Палилуле и Карабурме, које су на своју иницијативу вршили поједини активисти. Такве акције забележене су у ПТТ предузећу, где су чланови војних десетина отимали санитарски материјал, муницију и оружје из немачких магацина и склањали га у посебна склоништа.¹⁰⁸

Друга мања акција изведена је крајем јуна на простору Ташмајдана (између Маркове цркве и Пожарне команде) где је било неколико склоништа од немачких напада из ваздуха. У тим склоништима биле су смештене и знатне количине муниције, коју су чланови „језгра“ Девете мушке гимназије: Јован Гајгер, Саша Шокорац и други износили у више наврата — неколико сандука муниције, бомби и другог експлозива, тако да је то представљало значајну резерву за касније акције и саботаже у

граду. „Убрзо је у Сашином подруму било толико експлозива да је од њега претила опасност, не само његовој породици, него читавом крају око Палилулске пијаце“, пише један савременик у својим сећањима.¹⁰⁹

Почетком јула Централни комитет КПЈ издао је проглас немачким војницима у Југославији на немачком језику, у којем су Немци позивани да не иду на фронт против Совјетског Савеза. Чланови партијске организације у ПТТ предузећу, предузећу „Рогожарски“ и штофари Владе Илића, организовано су убацивали овај проглас у многе станове немачких војника и официра, иако је то било веома ризично, јер су станови немачких официра и Гестаповца, по правилу, били на прометним местима, и увек је неко од Немаца или полицијских органа могао да примети ове смеле диверзанте.

Међу прве организоване акције припадника НОП-а Палилуле и Карабурме, могу се убрајати писање и лепљење парола. Територија Трећег, Четвртог и Петог рејона, готово свакодневно је првих дана јула освитала начичкана разним антифашистичким паролама, као што су: „Доле фашистички окупатори“, „Живела Комунистичка партија Југославије“, „Живела слобода“, „Крв за крв, смрт за смрт“, „Србија се умирити не може“ и многе друге. Ове плакете полицијски органи проналазили су у улицама: Таковској, Кнеза Павла (29. новембра), 27. марта, Далматинској и у просторијама многих предузећа.

Првих дана јула Месни комитет КПЈ у Београду донео је одлуку да се приступи организованом уништавању окупаторске и квислиншке штампе. Тај задатак, као и многе друге, преузеле су партијске организације и скојевски активисти. Највећи број листова растурао се преко продаваца по киосцима. За сваки киоск била је одређена група од 5—6 омладинаца, која је имала за задатак да пали примерке листова *Ново време*, *Обнова*, *Наша борба*. Прва акција ове врсте, у којој су учествовали и скојевци са Карабурме, извршена је 12 јула, када је код Карађорђевог парка група омладинаца спалила киоск у којем се продавала квислиншка штампа.¹¹⁰

Отад су се овакве акције свакодневно понављале. Веће паљење извршено је 27. јула, када је била ангажована безмало це-

ла скојевска организација града. Већ око 7 часова изјутра, бар на око 20 места у Београду, горели су квислиншки листови. Полиција је у својим извештајима забележила да је штампа паљена чак и у најпрометнијим улицама: „27. јула 1941. извршено 5 великих акција паљења Новог времена и Донауцајтунга и разних немачких илустрација у улици Таковској, Чика Љубиној, Варшавској, Војводе Глигора и Високој“,¹¹¹ речено је у извештају Специјалне полиције од 27. јула.

У једном другом извештају, истог датума, речено је: „Ружа Тауслић, продавац новина и монополских производа, са станом у Улици мајке Јевросиме, известила је: „На дан 27. јула 1941. у 7 часова изјутра, два непозната омладинца отели су из њеног киоска, Таковска 11, новине и часописе, полили бензином и запалили, па се затим удаљили у непознатом правцу. Уништено је 20 примерака Новог времена, 10 примерака Донауцајтунга и 14 примерака разних немачких илустрација“. Полицијске мере овог дана нису дале скоро никаквих резултата, јер је акција изведена једновремено у свим крајевима Београда.“¹¹²

Још значајније су биле акције које су окупатору и квислиншком апарату наносили ударници са Палилуле и Карабурме кидањем телефонских и телеграфских каблова. Такве диверзије изводили су чланови КПЈ и Скоја већ од првих дана јула. Једна таква акција забележена је 4. јула, када је пресечен главни вод Београдске радио-станице и ова била онеспособљена више од два дана. У овој саботажни учествовало је више чланова КПЈ и Скоја са Четвртог партијског рејона. По директиви Јанка Винчића, члана Трећег рејонског комитета, чланови ударне диверзантске групе из ПТТ предузећа извршили су више саботажа у току јула, када су пресецање телефонске линије на путу од Кошутњака према Раковици и од Ђерма у правцу Смедеревског друма. Извесно је да су у овим саботажама, поред осталих, учествовали и Мирослав Шнеблић и Бранко Секулић.¹¹³

Окупаторски и полицијски извештаји били су готово свакодневно пуни података о саботажама у граду и у већини случајева завршавали су констатацијом: „Починиоци нису похватани“. У извештају шефа немачке полицијске службе у Београду, од 19. јула 1941, писало је о овим акцијама,

поред осталог, и ово: „Ноћу између 16. и 17. VII 1941. пресечен је међуградски телеграфски кабл на територији Београда. Војни заповедник Србије наредио је као противмеру стрељање низа водећих комуниста. Српска жандармерија стрељала је 16 комунистичких функционера и Јевреја“.¹¹⁴ А у извештају Специјалне полиције од 20. јула 1941. о саботажама ове врсте, речено је, између осталог, и следеће: „20. јула 1941. године дању, у атару села Миријева пресечен је један телефонско-телеграфски стуб. Починиоци овог дела нису у току акције ухваћени, већ су случај доставили неки грађани“.¹¹⁵

На простору Ташмајдана налазило се складиште бомби, муниције и разног другог експлозива, заосталог од југословенске војске, о чему Немци нису били обавештени. А група скојеваца-средњошколаца дознала је за овај магацин, па су претходно изнели део овог материјала, који је касније употребљен у акцијама, а остало су 21. јула око 20,30 часова запалили. Дошло је до снажне експлозије, од чега се цео град тресао. У овој акцији учествовали су средњошколци — чланови Скоја: Јован Гајгер и Јован Стефановић. Полицијским органима није пошло за руком да ухвате извршиоце ове акције.¹¹⁶

У току јула дошло је до паљевине немачких камиона у многим деловима Палилуле и Карабурме. Тако је, на пример, 25. јула око 13,45 часова, група чланова Скоја полила бензином и запалила немачки војни аутомобил марке ПКВ 460076, који се у то време налазио у Иванковачкој улици. Полицији није остало ништа друго већ да констатује: „Ударници од стране полиције нису откривени“.¹¹⁷

Оваквих и сличних акција било је готово свакодневно на територији садашње општине Палилула, као и у свим другим квартовима Београда. Међутим, највећа акција ове врсте извршена је 27. јула око 21,55 часова, када је изазван пожар у гаражи „Форд“, у Пробљанској улици. Том приликом уништено је 19 војних аутомобила и оштећено 10 приватних аутобуса.¹¹⁸ Јосип Броз Тито је касније у својим сећањима забележио како је он лично пратио ову саботажу. Тада је становао у једној вили на Дедињу и знао је тачно када треба ова акција да отпочне: „Чекао сам, али сам морао пазити да ме не примјете, јер

се близу куће у којој сам ја био налазио Њемачки штаб. И онда када је синуло, рекао сам — добро је, успјело је. Јер ми смо брижљиво спремали ову акцију, коју су извели наши омладинци и чланови КП, а таквих акција било је још читав низ у Београду и другим градовима“.¹¹⁹

У овој акцији, сем непосредних извршиоца дела, учествовало је више чланова КПЈ и чланова Скоја, који су служили као обезбеђење. Нисмо могли да утврдимо имена свих учесника, али на основу изјава неких савременика сазнајемо да су, поред осталих, учествовали: Христивоје Петровић и Тодор Дукин (обојица су том приликом били рањени),¹²⁰ Затим, Александар Павловић Караш и Драги Младеновић Рунде: „О паљењу гараже „Форд“ био је договор у парку између Далматинске и Цвијићеве улице. На састанку су били: Павловић, Младеновић, Салапек Јосип и још један Јеврејин“, — сећа се тог догађаја један од савременика.¹²¹

Београдски ударници наносили су свакодневну штету окупаторским аутомобилима, бацајући специјалне гвоздене направе тзв. „јежеве“, који су се забадали у гуме немачких аутомобила. Ове направе добијане су из Земуна, где су под руководством партијске организације израђиване у Горњем граду, у радионици Раде Маринковића, Мишкелића и Стрижића. Преко специјалних курира Месног комитета КПЈ, пренешене су у Београд, а потом достављане рејонским комитетима КПЈ, који су организовали ударне групе, а ове су „јежеве“ разасипали по друмовима. Једну такву ударну групу сачињавали су: Перо Дамјановић, Шћепан Матијашевић, Клипе Милош и Милић Дакић. Они су током јула и августа просипали „јежеве“ по улицама: Цвијићевој, Гробљанској (Рузвелтовој), Улици кнеза Павла (29. новембра), даље према Панчевачком мосту и Скели, затим у дворишту испред Текстилане А. Д. и на многим другим местима.¹²²

У извештају шефа немачке окупационе управе у Србији од 6. августа 1941. о овој врсти саботаже београдских ударних диверзантских група, писало је, између осталог, и следеће: „Нов начин комунистичке саботаже: у Београду и даљој околини бацају се по друмовима трокраки, 7 см дугачки ексери; до сада јављене 22 оштећене гуме“.¹²³

Окупаторске власти предузеле су низ мера да би застрашиле припаднике ослободилачког покрета. Већ у првој половини јула, Немци почињу са стрељањем активиста народноослободилачког покрета. Прва стрељања у Београду извршена су 5. јула, када је убијено 13 ухапшених. Стрељања су у јулу настављена: 17. јула — 16 људи; 18. јула — 18 људи; 28. јула — 122 ухапшена. Нисмо могли да утврдимо колико је међу ухапшенима било припадника ослободилачког покрета са територије Палилуле и Карабурме, али је сигурно да је стрељаних било и из овог дела Београда.

Готово свакодневне акције и саботаже, које су извођене у Београду и његовој околини, разљутили су немачког команданта за Србију, па је овај 30. јула наредио да град Београд плати контрибуцију од 10 милиона динара, или 500.000 немачких марака. „Елементи који су се решили на то да врше разбојничка дела, као и саботаже, не могу се научити памети саветом и опоменом, већ једино применом најоштрије казне... Разбојници су били довољно опоменути. За казнене мере и контрибуције сnose одговорност искључиво они који по налогу Москве, својим провокаторским радом желе да сурвају српски народ у још већу несрећу и беду, и то у тренутку када је земљи пружена прилика да крене другим бољим путем, путем рада и обнове“, — писало је у поменутој наредби немачког команданта.¹²⁴

Све окупаторске мере које су предузимане током јула (хапшења, одвођење у концентрационе логоре, стрељања, паљење кућа, завођење полицијског часа у граду и друго), нису поколебале припаднике НОП-а у Београду, који су настојали да окупаторским властима и даље наносе све веће губитке, и на фронту и у позадини. Да напоменемо да су током јула и августа, између осталог, партијске и скојевске организације биле ангажоване на штампању, умножавању и растурању прогласа ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију и другог пропагандног материјала. Пропагандни материјал се растурао, на пример, у Београду преко ударних скојевских група и чланова КПЈ, а у унутрашњост је упућиван преко специјално организоване службе, у којој су се најчешће налазиле другарице, чланови КПЈ и Скоја.

Диверзије свих врста првих дана августа, биле су још масовније. Тако је 4. августа једна група ударника са Карабурме, у селу Миријеву, покидала неколико телефонских жица.¹²⁵ У извештају Фелдкомандантуре 599 од 13. августа 1941. писало је, поред осталог, и следеће: „На дан 5. августа 1941. у први сумрак увече, око 19 часова, код Панчевачког моста иза насића испалено је око 15 пушчаних метака из две пушке на немачког поручника Курга Фердмана и инспектора Кришмана, који су се враћали аутомобилом из Београда за Панчево. Немачка полиција и војничка стража, на служби код Панчевачког моста, претражила је терен у близини места са којег су метци испалени, али ништа није пронађено“.¹²⁶

Према изјави неких савременика, ову акцију је организовала скојевска група коју је предводио Јован Бенешек.

У току августа београдска организација КПЈ и организација Скоја, организовали су више акција ради ликвидирања провокатора, које је полиција врбовала у своје редове и агената Специјалне полиције, најжешћих противника НОП-а. Тако је, на пример, 5. августа извршен неуспео покушај ликвидирања Светозара Вујковића, шефа концентрационог логора на Бањици. У овој акцији учествовао је и бивши радник фабрике „Рогожарски“ Светозар Марковић Гембеш.¹²⁷ Само два дана касније (7. августа) Пети рејонски комитет КПЈ (Карабурма), организовао је атентат на једног другог агента. Ударна тројка, коју је предводио Јован Бенешек, ликвидирала је једну шпијунску, радницу из штофаре Владе Илића, која је неколико дана раније својим денунцирањем омогућила Специјалној полицији да ухапси више радника, припадника НОП-а из овог предузећа.¹²⁸

О свим овим акцијама и саботажама које су изведене у току јула и првих дана августа 1941. године писало је у Билтену Главног штаба НОПОЈ бр. 1 од 10. августа 1941, између осталог, и следеће: „У акцијама и саботажама и диверзијама, постигли су српски партизани већ до сада много крупних успеха . . . дизање у ваздух муниције и бензина на Ташмајдану, паљење гараже и 80 камиона бензина у Гробљанској улици у Београду . . . паљење аутокоманде у Београду, где је изгорела читава зграда; у више махова паљење Новог

времена и Обнове; непрекидно сечење каблова, телефона, електрике и брзојава; непрекидно кварење саобраћајних линија и др.“¹²⁹

До краја августа 1941. на територији Трећег, Четвртог и Петог рејонског комитета изведено је више акција и саботажа против окупатора и његових сарадника. Репресалије непријатеља биле су све веће, али су акције синхронизовано извођене у свим деловима града. Пропагандни материјал, који је умножавала техника Месног комитета и ПК КПЈ за Србију, разношен је и дељен припадницима НОП-а. О томе је писало готово свакодневно у полицијским извештајима. У извештају полицијског агента Четвртог кварта од 22. августа 1941. наводи се да је тога дана извршио претрес радника штофаре Владе Илића после радног времена, када су излазили из дворишта творнице и да је том приликом код Валгони Илонке, члана КПЈ, пронађено 5 пакетића летака под насловом: „Српска омладино“. Леци су били припремљени за растурање по уличним и предузетним организацијама КПЈ и Скоја на Карабурми.¹³⁰

Многобројне пароле, чланови КПЈ и Скоја и други симпатизери НОП-а свакодневно су растурали по свим деловима града. Иако су немачке јединице муњевитом брзином марширале у дубину територије Совјетског Савеза, свакодневно су истицане пароле: „Живео Совјетски Савез“, „Доле фашизам“, и многе друге. У полицијском извештају од 27. августа 1941. писало је, поред осталог, и следеће: „На дан 27. августа 1941. предао је полицији Милош Васић, Ђушина 18, две исписане пароле, које су биле око 7 часова тога дана истакнуте у Далматинској улици у близини „Гајрета“ са потписом: „Живели наши партизани“ и „Осветићемо наше другове“. Лица која су истакла пароле, нису од полиције пронађена“.¹³¹

Паљење немачких теретних и луксузних возила, такође, није јењавало. Чланови ударних диверзантских група користили су сваку прилику да изведу бар неку саботажу, како би непријатељ био стално узнемираван, чиме му је стављано до знања да се ослободилачки покрет шири, да партијска и скојевска организација интензивно делују чак и у главном граду окупиране Југославије. О једној таквој са-

ботажи писало је у полицијском извештају од 29. августа: „На дан 29. августа око 14,00 часова, пред кућом број 28 у Венизелосовој улици (сада Улица Чарла Чаплина), стајао је аутомобил Ђорђа Вељковића, марке „Форд“, за време док је власник био на ручку. У то време наишле су две девојке и покушале да запале аутомобил, али су у томе биле спречене. Полиција није успела да их идентификује“.¹³²

Из овог податка, као и из многих других, може се закључити, да су и другарице — жене, а нарочито девојке, омладинке, у већини случајева чланови Скоја, учествовале у многим акцијама и саботажама, заједно са друговима против непријатеља. Вршећи веома одговорне и сложене задатке, многе другарице су ухапшене, премлаћиване и касније стрељане, а да пре тога нису одавале свој рад у организацијама КПЈ и Скоја.

Многе квислиншке и окупаторске плакате, саопштења и наредбе грађанству (које је позивано на послушност), лепљене су на прометним местима, али у већини случајева другарице су успевале да поцепају или премажу неком бојом или мастилом ова окупаторска пропагандна средства. Само за један дан омладинке (средњошколке), крајем августа 1941, поцепале су или премазале бојом у Захумској и Камчатској улици десетину оваквих плаката. Полицијски извештаји тих дана, у већини случајева, завршавали су се констатацијом: „Починиоци нису похватани“.

Активност у саботажама свих врста била је приметна код свих припадника НОП-а: у школама, рејонима, установама, предузећима. Посебно, међутим, треба истаћи саботаже у пекари „Соко“ у Београду. Напомињемо да су Немци првог дана после уласка у Београд ставили ово предузеће под своју управу. Пекара је одмах почела да производи хлеб за немачку војску и већ у августу 1941. радило је у овом предузећу око 90 радника. Били су организовани активни и подактивни припадника НОП-а, који су знатне количине хлеба, брашна, кекса и других врста пецива износили и предавали руководствима НОП-а, а ова су снабдевала своје илегалце и сиромашне породице. Први актив симпатизера НОП-а у овом предузећу сачињавали су: Душан Тошић, Данка Каришић, Хусеин Хоџић, Раде Милетић, Благоје Трајковић,

Грегор Херцог и други, а касније се крут симпатизера НОП-а проширивао. Месни комитет и Пети рејонски комитет КПЈ нарочито су се трудили да би очували ово своје упориште, које је било од изузетног значаја за даљи развој НОП-а у овом граду.¹³³

Каква је била атмосфера у Београду крајем августа 1941, како су се осећали окупатори у овом граду где их је несигурност вребала на сваком месту, може се до некле закључити и из једног писма немачког ваздухопловног мајора Хелмута С., који је крајем августа напустио Београд. Писмо је пронађено у његовом стану, а било је адресирано неком његовом пријатељу Гинтеру. Хелмут у том свом писму наводи, поред осталог, и следеће: „Осећам се као да сам пао падобраном у врашко непријатељско гнездо. Град је разрушен и спаљен (несентименталне штукје). Прљав. Још све мирише на палевину. Људи се невероватно крећу и само вуку храну, месо и своје кокосове орахе — лубенице. Кад летим и посматрам из ваздуха ову земљу, изгледа ми врло питома, али није тако, драги мој Гинтер. Непријатно се човек овде осећа. Тако су били дивни париски дани према овоме што се овде догађа. Овај град је заиста полудео. Погледи мрки и изазивачки. То није чудо, јер смо их страшно удесили бомбардовањем. Али већ два месеца, овде праште револвери, и горе наши камиони. Не знам шта хоће ти њихови фанатички дечаки када пале новине и гараже, или када врше атентате на фелдвелбеле. Очајничка лудост. Али то није тако просто.“

Синоћ сам имао вечеру и сви се жале да се непријатно осећају у овом граду. Једва чекају да поново полетимо, па макар и на Исток. Имам такав осећај када увече излазим из аутомобила као да ће ми сваког часа неки груби Балканац сручити метак у главу. Како би то била глупа смрт, погинути од куршума неког фанатичког националисте. Драги Гинтер, ти си стари ратник, али тако нешто ниси доживео. Непокојство кида полако живце. Постаје сувише врело лето у овом граду на југу Европе“.¹³⁴

Ово писмо недвосмислено показује како су се осећали немачки нацисти у Београду крајем августа 1941, дакле — када су у граду извођене свакодневне акције и са-

ботаже. То је, у ствари, период када се оружани устанак у Србији (као и у другим покрајинама Југославије), разгарао муњевитом брзином и када су окупатори и њихови сарадници трпели осетне губитке у људству и ратном потенцијалу. Заиста, у то време, Немци су имали пуно разлога да се неспокојно осећају, и за њих је ту, без сумње, било сувише врело лето.

Немци нису били задовољни резултатима које је постигла квислиншка влада Милана Аћимовића¹³⁵ у борби против партизанских снага у Србији. Исто тако, били су огорчени да се у седишту њиховог Главног штаба (Београду), као и другим градовима Србије, изводе свакодневно акције и саботаже, чиме им је причињавана знатна материјална штета. Зато су 29. августа мандат за састав нове марионетске владе у Србији поверили генералу Милану Недићу, сматрајући да ће он енергичније настојати да заштити немачке интересе у Србији. Стварајући ову владу, немачке власти су, поред осталог, хтеле да изазову утисак као да Србија сада добија некакву политичку самосталност, желећи да на тој основи окупе националистичку српску буржоазију за борбу против народно-ослободилачког покрета. А сам Недић је декларисао своју владу као „владу српског спаса“, која је — тобоже — имала задатак да српски народ спасе од репресалија. Зато је одмах, од почетка септембра, одлучио да се обрати народу Србије, а посебно антифашистичкој омладини преко радија, апелујући на њу да одустане од ослободилачке борбе и да престане са акцијама које је свакодневно изводила.¹³⁶

Међутим, видело се већ у самом почетку да Недић неће имати много успеха, тако да је и сам наишао на непремостиве тешкоће. Ослободилачки покрет ширио се у свим крајевима Србије. Партизанске снаге ослобађале су нове градове и села. На другој страни акције и саботаже су настављене несмањеном жестином. Већ у септембру, ударне диверзантске групе, састављене од чланова КПЈ и Скоја, отпочеле су и физичку ликвидацију појединих немачких војника, подофицира, гестаповаца и културбундоваца. Трећег септембра 1941. средњошколац Радован Ђосић Бата, убио је из револвера у Неготинској улици немачког војника. То је вероватно био први убијени немачки војник у окупираном Бео-

граду. Овај одважни скојевац имао је тада свега 16 година и природно је што је овај догађај за њега и за његове другове био „прво ватрено крштење“. Ђосић је касније извршио и низ других акција да би у новембру 1941. ступио у Краљевачки партизански одред. Погинуо је храбро као заменик комесара ешалона у Петој непријатељској офанзиви на Сутјесци.¹³⁷

После овог атентата, у Београду су извршене и многе друге акције против окупатора, недићеваца и љотићеваца. Четвртог септембра, ударна група, састављена од чланова КПЈ и Скоја са Петог партијског рејона, извршила је акцију на железничку станицу Београд-Дунав. О томе је шеф станице Београд-Дунав упутио писмо, 5. септембра, Министарству саобраћаја Недићеве владе: „Отворена пушчана и митраљеска ватра у околини железничке станице Београд-Доњи град, којом приликом су Немци одвели скретничара Пајчић Светозара и чувара пруге Радаковић Живана“.¹³⁸

Свакодневне саботаже извођене су у штофари Владе Илића, у Текстилани А. Д., у ПТТ предузећу, у предузећу за производњу авионских делова „Рогожарски“, у пекари „Соко“ и у многим другим предузећима све до краја 1941. године. Двадесет седмог септембра 1941. група ударника, коју су предводили Божа Стаменковић, члан КПЈ и члан МК Скоја, и Блажо Баровић, студент, извршила је атентат на агента Специјалне полиције Петра Симића. У овом атентату Божа Стаменковић је рањен, потом ухапшен и, после дугог мучења, стрељан је у Бањичком логору. Био је то велики револуционар, текстилни радник са Карабурме. Напредном радничком покрету приступио је још 1939, када је постао члан Скоја. До августа 1941. руководио је омладином са Карабурме, после се повукао у илегалство и био један од најистакнутијих чланова МК Скоја.¹³⁹

Као што се из наведених података види, чешће су у акције ишли и руководиоци појединих комитета и то не зато што није било поверења у млађе другове, већ због озбиљности акције која се изводила. Уосталом, и у одредима, бригадама и дивизијама НОВЈ, имамо примера да су командири и комесари водова, чета и батаљона, ишли на челу својих јединица. То

је, уосталом, једна од карактеристика народноослободилачке борбе.

Све ове акције и саботаже које су чланови КПЈ и Скоја изводили против окупатора и колаборациониста, готово увек су извршаване организовано и руковођене од Партије. Ретки су били случајеви, када је реч о Палилули и Карабурми, односно о Трећем, Четвртом и Петом рејонском комитету КПЈ, да су појединци мимо руководства КПЈ и Скоја, предузимали какве авантуре. Уколико је и било таквих, они су оштро критиковани и кажњавани, јер су прилике у окупираном Београду, као и у другим градовима Србије, биле такве да би свака непромишљена акција, била не само узрок репресалија већ и политички штетна. Стога су партијска и скојевска руководства, по правилу, прегходно о свим тим акцијама дискутовала и тек онда их преносила на рејонске организације и на поједине ударне групе тако да је у том погледу дисциплина била у највећој мери обезбеђена.

6. Активност КПЈ на слању симпатизера НОП-а у партизанске одреде

Крајем јуна и почетком јула 1941. године, у готово свим крајевима Србије, приводиле су се крају припреме за почетак оружане борбе против окупатора. Партијска и скојевска руководства била су у сталном контакту са организацијама на терену и било је само питање дана када ће се запалити неугасива буктиња ослободилачке борбе народа Југославије. Већ 27. јуна у Београду је формиран Главни штаб НОПО Југославије. Првог јула Централни комитет Скоја издаје проглас у којем позива младу генерацију Југославије да смелије и моћније него икада до сада стане на страну поробљених и угњетених. У прогласу се посебно наглашава да млади радници, сељаци и интелектуалци, без обзира на организације којима припадају, уједине све своје снаге ради разбијања фашистичке агресије и ослобођења наших народа.¹⁴⁰

Историјске одлуке Политбироа ЦК КПЈ, које су донете 4. јула у Београду, у кући Владислава Рибникара, у Ботићевој улици број 5, о томе да неодложно треба почети партизанске акције и стварати партизан-

ске одреде — нису изненадиле партијска и скојевска руководства. Напротив, такве одлуке су се и очекивале а то се може закључити по томе што су окружни и месни комитети одмах после напада Немаца на Совјетски Савез, почели са формирањем штабова партизанских одреда, партизанских чета и група. Тако ће се у периоду од 25. јуна до 10. августа 1941. године на територији Србије формирати 21 партизански одред.¹⁴¹

Београдска партијска и скојевска организација, током јула, августа и следећих месеци, била се потпуно ангажовала на пружању помоћи и слању људства у партизанске одреде Србије. У унутрашњост Србије отишао је почетком јула Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Србију, а када су почели да се стварају партизански одреди, велики број чланова КПЈ, чланова Скоја и симпатизера ослободилачког покрета — ступали су у Космајски, Посавски, Ваљевски, Мачвански, Први и Други шумадијски и остале партизанске одреде на територији Србије. Тим поводом, рејонски комитети КПЈ, рејонски комитети Скоја, партијске ћелије и скојевски активни на подручју Палилуле и Карабурме редовно су на својим састанцима расправљали о најважнијем питању тога времена — припреме и одлазак у партизанске одреде. Томе су биле посвећене многе рејонске партијске конференције Трећег, Четвртог и Петог рејона, и у предузећима конференције партијских ћелија и актива Скоја, на којима се људство изјашњавало о ступању у редове партизанских одреда.¹⁴²

Одзив чланова КПЈ, чланова Скоја и других родољуба са територије данашње општине Палилула у току јула, августа и септембра био је нарочито велик међу текстилним радницима. Штофара Владе Илића, Текстилана А. Д. и др., затим, из ПТТ предузећа, а пријављивали су се за партизанске одреде и радници из других предузећа, насеља и села. Посебно је био масован одзив напредне омладине, у првом реду чланова Скоја, јер је млада генерација представљала главну бројчану снагу партизанских одреда, бригада и дивизија НОВЈ у свим фазама развитака народноослободилачког рата и револуције.

У току лета 1941. године више група радника ПТТ предузећа одлази у парти-

занске одреде. Интересантно је да су се припадници ове службе у току 1941. године били оријентисали углавном на Ваљевски партизански одред. О томе Благоје Нешковић, у већ цитираном сећању, пише, између осталог, и следеће: „Београдска партијска организација је била углавном оријентисана на Космај. Поштари су, међутим, ишли у ваљевски крај“.¹⁴³

Када је реч о одласку поштара у партизанске јединице, треба напоменути да су у првом реду слати у одреде компромитовани другови, без обзира на партијске функције које су тада имали. Први је отишао у Ваљевски партизански одред секретар једне партијске јединице у ПТТ служби друг Милан Дракулић (августа), а после њега Оклобција и Грбић, Вељко Томић, Василије Ђуђић и многи други.¹⁴⁴

Нису сачувани подаци — колико је бораца са територије Палилуле и Карабурме првих дана после избијања оружаног устанка у Србији, ступило у партизанске одреде. Међутим, савременици у својим сећањима истичу да је из целог Београда у току јула ступило само чланова Скоја преко 100 у Космајски и Посавски партизански одред, не рачунајући старије другове. Не треба изгубити из вида чињеницу да је Београд већ од првих дана устанка дао велики број партијског и скојевског кадра готово свим окружним комитетима и штабовима појединих партизанских одреда. Поменућемо само неке другове: Мирослав Јовановић Мима, службеник Поште Београд број 1, члан КПЈ; био је секретар Среског комитета КПЈ у Крагујевцу, а потом члан ОК КПЈ за Крагујевац; затим, комесар батаљона Прве шумадијске бригаде. Погинуо је у Пријеполу у борби против Немаца 4. децембра 1943. године. После рата проглашен је за народног хероја. Радојка Лакић била је службеник Поште број 2, члан КПЈ. Стрелана је у Сарајеву 1941. После рата проглашена је за народног хероја. Стеван Дукић, текстилни радник са Карабурме, члан КПЈ од 1937. У пролеће 1942. када је Јанко Лисјак прешао на рад у Београд, Дукић је постао секретар СК КПЈ Земун. Ухапшен је јуна 1942. Том приликом пружио је полицији физички отпор, а потом је мучен и стрељан. Андрија Хабуш је такође био текстилни радник на Карабурми. Члан КПЈ постао је пре рата. Био је инструктор По-

крајинског комитета КПЈ за Србију за округе: пожаревачки и младеновачки, а затим члан ОК КПЈ Ваљево. Погинуо у лето 1944. у борби против четника Драже Михаиловића. Петар Велебит, обућарски радник, становао је пре рата на Карабурми и на Хаџи Поповцу. Члан је КПЈ од 1939. године. Био је секретар ОК КПЈ за Јагодину. Приликом једне акције у Смедеревској Паланци, ухапшен је, заједно са групом напредних радника, и убрзо пребачен у Београд. Стрелан је септембра 1941. и многи други.

Станица Начевић, у већ цитираном сећању наводи да је оријентација Петог рејонског комитета КПЈ, чији је она била члан, да што више текстилаца пошаљу у партизане и да је више група са Карабурме било организовано и послато у јулу и августу 1941. у Космајски и Посавски партизански одред.¹⁴⁵

Из Београда су непрекидно упућивани пакети са санитарским материјалом, хартијом, штампарском бојом; такође, пакети са обућом и одећом. У јулу је, на пример, била основана илегална кројачка радионица за шивење одела за партизане, у кући Драгомира Нешкића, у Јакшићевој улици, у којој је сашивено преко 50 топлих кошуља, 50 грудњака, око 50 пари одела од шајака и око 100 шајкача. Одећа и остали пакети достављани су одредима преко специјалних курира. Партијска организација на Палилули и Карабурми активно је учествовала у овој, као и у многим другим акцијама.¹⁴⁶

Територија Палилуле, нарочито њен подунавски део, служила је и за пребацивање људства у партизанске одреде у Срему (главни пункт је био купатило „Шангај“ на Дунаву). Једну такву везу успоставио је Милан Мандарин преко рибара — шверцера крајем 1941. године са Белегишом и она је функционисала све до краја рата. Десетине бораца са територије Палилуле, односно са територије целог Београда, сваког месеца су преко овог канала слати на ослобођену територију Срема.¹⁴⁷ Сличан канал био је успоставио Јордан Стојковић, обалски радник са Чукарице, преко неких својих родбинских веза које је имао у селу Јакову. Преко овог пункта пребацивао је од краја 1941. све до септембра 1943. многе другове из Београда, као и разни пропагандни материјал у

село Јаково, а одатле су људи и материјал специјалним курирским везама пребацивани на ослобођену територију Срема.¹⁴⁸

7. *Репресалије окупаторско-квислиншких снага над припадницима НОП-а. — Септембарска провала у партијској организацији Београда*

Пошто су били обавештени да антиокупаторско расположење већег дела становништва Београда расте, Немци су још у првој половини јула почели да спроводе превентивне мере ради очувања својих позиција. Акције партизанских одреда и позадинских диверзантских група још више су опомињали квислиншку владу у Београду и Немце да треба да буду енергични. И једни и други су рачунали да је најбоље спречити акције припадника ослободилачког покрета још на самом почетку.

Полазећи од те девизе, окупаторске власти предузимају низ репресалија. На располагању су имали домаће квислинге комесарске владе Милана Ађимовића. Као истурени одред, служила им је Специјална полиција Министарства унутрашњих послова. Испочетка је у овој служби било 53 агената, а крајем јуна тај је број повећан на 210. Томе треба додати знатан број повереника и потказивача, чији је задатак био да достављају полицији спискове припадника НОП-а, у првом реду чланове КПЈ и Скоја. Мрежа сарадника окупатора не би била потпуна, ако се не би приказали недићевци — жандарми, који су били распоређени по свим деловима Београда.

Већ смо напоменули да је у току јула стрељано више група Београђана. Петнаестог августа, због једне акције Посавског партизанског одреда, Немци су спалили село Скелу, у близини Обреновца. Претходно су довели из логора на Бањици 42 затвореника и стрељали их заједно са 15 сељака из саме Скеле. Само два дана касније (17. августа), Немци су из београдских затвора извели 5 затвореника и обесили их наспред Теразија да би застрашили београдске патриоте.

Тим поводом издан је на иницијативу МК КПЈ и МК Скоја града Београда проглас с потписом: „Родољубива српска омладина“. У једном делу овог прогласа писа-

ло је: „Овај свирепи злочин који целом свету речито говори о правом лику Хитлерових крволочних хорди, дубоко је ранио свако српско срце. Али су се страшно преварили окупатори и њихове домаће слуге, народни издајници, мислећи да ће њиме заплашити наш народ и нас, српску омладину, и пригушити нашу борбу за слободу. Не страх, већ свети и праведни гнев, не покорност, — већ пламена жеља за осветом, не „умирење“ — већ још непомирљивија борба против мрског туђинског јарма, то је одговор Срба, то је и наш одговор на ово последње свирепо зверство достојно Хитлерових хорди. И они који су још јуче оклевали, дижу се у борбу приступајући легијама бораца за част и слободу, за опстанак нашег народа. Још шире и чвршће збијање свих родољубивих снага, још жешћа и беспштеднија борба против окупатора — то мора бити, то је већ наш одговор на злочин од 17. августа“.¹⁴⁹

Међутим, београдска партијска и скојевска организација стојички су одолевале репресалијама окупаторско-квислиншких снага све до јесени 1941. године. Већ у септембру и октобру 1941. ослободилачки покрет у Београду суочио се с великим тешкоћама. Успеси партизанских одреда довели су до нагле концентрације окупаторско-квислиншких снага у самом граду, што је знатно отежавало организовање акција, које су планирали Партија и Ској. Непрекидно су вршена хапшења припадника ослободилачког покрета. Дешавало се да појединци, услед страховитог мучења, којима су их подвргавали органи Гестапоа и агенти Специјалне полиције, нису могли да издрже и одавали су организације у којима су радили. Али, најтежи ударац партијској и скојевској организацији у Београду, у јесен 1941. године, нанео је Ратко Митровић, члан Централног комитета Скоја.¹⁵⁰ Крајем августа ухапшен је у Кикинди, где је био упућен по задатку ЦК Скоја да помаже формирање партизанских одреда у овом делу Војводине. Потом је пребачен у београдску Специјалну полицију, где је одао многа илегална склоништа, организације и руководиоце с којима је сарађивао, што је полицији омогућило да се у релативно кратком периоду упозна са системом и методом илегалног рада у партијској организацији и да похапси велики број руководиоца Партије и Ско-

ја. Тада је уништен Месни комитет КПЈ и готово сав МК Скоја.¹⁵¹

Полицији је прво пошло за руком да, на основу признања Ратка Митровића, ухапси Луку Шунку, члана МК КПЈ и секретара МК Скоја, који је у затвору, под деморализирајућим утицајем Митровића, и сам почео да признаје. Прво је открио стан секретара МК КПЈ Милоша Матијевића Мрше у „Перивоју“ (Мокролушка улица), после чега је секретар МК пао у руке полицији. Херојски се држао, ништа није признао. Лука Шунка открио је и други стан у Величковој улици број 19, где је полиција крајем септембра ухапсила још једног члана МК КПЈ — Душана Грубача.¹⁵² Грубач се такође на полицији слабо држао: одвео је полицију на састанак Месног комитета КПЈ, који је био заказан 1. октобра у једном стану близу Виноградске улице. Непосредно пре овог састанка, полиција је ухапсила члана МК-а Саву Стијепића, а затим је наишла на Вукицу Митровић и Давида Пајића, такође чланове МК. Они су пружили оружан отпор полицији и у том сукобу је Давид Пајић убијен. Вукица Митровић је била рањена у главу и полиција је успела да је ухвати. Она се херојски држала пред полицијом. Само неколико дана касније био је ухапшен и последњи члан МК из овог састава — Ђуро Стругар. После варварског мучења, умро је у затвору.¹⁵³

Овом провалом полицији је, такође, пошло за руком да ухапси месно руководство Скоја: Божу Стаменковића, Марију Рачки и Павла Лабата. Једино је успео да се спасе Марко Никезић. Сви похапшени чланови МК КПЈ и МК Скоја били су спроведени у Бањички логор и стрељани 17. децембра 1941. године.

Провала се није завршила само на месном руководству КПЈ и Скоја, већ је захватила готово целу београдску партијску организацију. Проваљени су били поједини чланови ПК Скоја Маријана Грегоран, члан ПК Скоја и велики активиста још од раније у месној организацији Карабурме. Проваљени су били и рејонски комитети КПЈ, поједине партијске организације и велики број чланова КПЈ, Скоја и других симпатизера НОП-а. Безмало цела територија данашње општине Палилула била је захваћена овом провалом.

Полицији је пошло за руком да, на основу признања Ратка Митровића, Луке Шунке, Саве Стијепића и Душана Грубача, створи широку мрежу агената и провокатора. Нарочито је било доста конфидената међу настојницима зграда, чије је удружење полиција ставила под своју контролу. Међутим, све то не би имало тако трагичне последице да и у самим рејонским руководствомима није било доста ухапшених и слабог држања појединаца. Највеће штете партијској организацији Трећег рејона, нанео је његов члан, односно организациони секретар, Сава Алексић. Међутим, хапшење већег обима почело је на Четвртном рејону. Ухапшен је био секретар Рејонског комитета КПЈ Марко Јанковић, банкарски чиновник, који је поклекнуо пред полицијом и одао чланове свога комитета, поједине секретаре партијских организација и многе чланове КПЈ које је познавао.¹⁵⁴

Септембарско-октобарском провалом био је захваћен и Пети рејонски комитет КПЈ (Карабурма). Тада су похапшени сви његови чланови: Олга Јовановић, Станица Начевић, Петар Бубало, Љубинка Стричевић, Љубинка Старчевић, Илинка Валгони, Јован Бенешек и многи секретари партијских организација и чланови КПЈ.¹⁵⁵

У Београду су после ове провале наступиле велике тешкоће у погледу даљег спасавања преосталих кадрова, па је било нужно да се што већи број чланова КПЈ и Скоја повуче на ослобођену територију. У вези с тим, постојало је и директивно писмо Централног комитета КПЈ од 19. октобра 1941. године, упућено Спасенији Бабовић и Благоју Нешковићу, у којем је јасно стајало које мере треба предузети да би се организација у Београду сачувала: „Више се не смете ни за тренутак колебасти већ без оклевања предузети најенергичније мере у погледу проналажења нових и сигурнијих могућности, ради заштите партијских кадрова. Први и главни задатак треба да буде:

Пребацити ПК КПЈ и ПК Скоја у унутрашњост Србије, тј. на ослобођену територију. Пребацавање извршити преко Посавског одреда и, уз његову помоћ... У Београду оставити само Месни комитет (не више срески) од некомпромитованих и мање компромитованих другова.

Поред ових, треба све поштене људе, без обзира на то да ли су чланови или нису, извучити из Београда и слати их у Србију, који ће бити упућени на одговарајући посао. Никога коме прети и најмања опасност не изложити да падне у руке разбојницима. Свима омогућити да изађу из Београда“.¹⁵⁶

Па ипак, писмо Централног комитета КПЈ није доследно спроведено у живот у партијској и скојевској организацији Београда, већ су организацијама давана сасвим супротна упутства, тј. да људи не одлазе из града, већ да делују по рејонима, квартовима, школама и предузећима, упркос необично тешким условима рада. Због тога је у октобру и новембру 1941. године сасвим мали број партијских и скојевских кадрова пребачен у оближње партизанске одреде и на слободну територију у западној Србији. Многи извори указују да су Месни комитет КПЈ и Месни комитет Скоја преко организација у граду вршили интензивне припреме да би се из града пребацио у одреде што већи број чланова Скоја. А тих дана били су за то необично повољни услови, јер су акције Посавског и Космајског партизанског одреда допирале до самог предграђа Београда и с њима се лако могла успоставити веза.¹⁵⁷

Слање људства у одреде било је у јесен 1941. године тим прече што су, када је реч о члановима Скоја, животи многи од њих били угрожени, јер су нарочито истакнути скојевци-средњошколци били компромитовани и познати као припадници НОП-а школским реакционарним властима и полицијским органима. Сем тога, у средњим школама један број ђака-љотићеваца сарађивао је с полицијским властима и денунцирао многе напредне омладинце, те се могла очекивати полицијска рација и падање многих других скојеваца у руке полиције.¹⁵⁸ Зна се да су чланови Месног комитета Скоја били сачинили поименични списак, по коме је требало да у октобру пође у одред 100—200 чланова Скоја из свих делова града. Свима је било речено да спреме ствари и да сваког дана могу очекивати одлазак у неки партизански одред. Међутим, Покрајински комитет КПЈ обуставио је ову иницијативу МК КПЈ и МК Скоја, тако да је крајем октобра у партизанске одреде отишло свега 15—20 ско-

јеваца, а за остале је речено да остану у граду и да наставе скојевски рад.¹⁵⁹

Према мишљењу већине савременика, главни узрок, због кога нису спроведене директиве ЦК КПЈ — је следећи: пре свега, недовољно енергичан став секретара Покрајинског комитета КПЈ да се компромитовани другови склопе из града и повуку на слободну територију, или пребаци у неки партизански одред, како би се избегле репресалије полицијских органа. Друго, одуговлачењем са спровођењем у живот писма ЦК КПЈ, београдска партијска и скојевска организација дошла је у веома тешку ситуацију у погледу склањања компромитованог дела чланова КПЈ и Скоја. Јер, после повлачења главнине партизанских снага из западне Србије и Шумадије и губљења слободне територије, биле су прекинуте везе са свим околним партизанским одредима, а с јужном Србијом, где је крајем 1941. и почетком 1942. постојао знатан део слободне партизанске територије, није било сигурних веза. У сваком случају, ово је имало теже реперкусије за целу партијску и скојевску организацију у Београду, јер су многи кадрови пали полицији у руке и настрадали, што је био ненадокнадив губитак, не само за Београд већ и за целу партијску и скојевску организацију Србије.

Као последица провале Ратка Мигровића и осталих на које је он деморализаторски деловао, у јесен и крајем 1941. ухапшено је преко 100 чланова КПЈ и Скоја, од којих су знатан број били руководећи кадрови. Колико је ухапшених тада било са територије данашње општине Палилула, нисмо могли да утврдимо, али је сигурно да тај број није био мали. Већина њих храбро се држала пред класним непријатељем. Појединачни примери херојства, које би овде истакли, увек представљају опасност, да можда нису изостали још већи хероји. Из једног броја докумената се види да су многи чланови КПЈ и Скоја и симпатизери НОП-а херојски дали свој живот за слободу народа и ствар Комунистичке партије, а да ништа нису признали пред окупаторима и њиховим сарадницима. Нарочито се међу њима истиче држање групе другарица-комуниста, ухапшених крајем 1941. Све су оне или пре рата, после окупације или у периоду хапшења,

организовано деловале на подручју Палилуле и Карабурме.

Радмила Рајковић (Белица, 1918—1944), текстилна радница, живела је у Београду од 1939. године као радница у Фабрици чарапа „Моравија“. Активно је учествовала у припремама за оружани устанак, а у току јула и августа извела многе акције и саботаже против окупатора и квислиншких органа, од којих је била најзапаженија она у Гробљанској улици крајем јула. Ухапшена је 5. септембра 1941. Свирепо је мучена да би одала свој револуционарни рад, организације и руководства. Али, све муке она је стоички поднела. После саслушања у Специјалној полицији, пребачена је у концентрациони логор на Бањици, где је задржана све до септембра 1944, када је стрељана, заједно са групом другарица.¹⁶⁰

Маријана Грегоран, текстилна радница, рођена је 24. фебруара 1921. у Међумурју. У годинама непосредно пред други светски рат, радила је и живела на Карабурми, где данас једна од главних артерија овог дела Београда носи њено име. Као седамнаестогодишња девојка запослила се у штофари Владе Илића. Одмах се укључила у револуционарни раднички покрет, а почетком 1939. постала је члан КПЈ. Као једини организовани комуниста у предузећу где је радила, развила је интензиван рад с радницама у свом одељењу. Маријана Грегоран одиграла је запажену улогу у организовању радника других предузећа на Карабурми, да би се касније од њих створила јака партијска организација. У јесен 1940. године Маријана је постала члан ПК Скоја за Србију, у коме је радила све до хапшења 1941. По одласку ПК Скоја из Београда, она је остала да ради као илегалца у граду. Двадесет петог августа, негде у близини данашње фабрике „Београд“ на Карабурми, док је чекала неке омладинске руководиоце из фабрике, један од агената ју је препознао и ухапсио. У страховитом мучењу у Специјалној полицији кичма јој је била повређена. Није могла да се помери с места од задобијених рана, али ипак нашла је довољно снаге да саопшти својим другарицама: „Зар ни један метак да не испалим а да погинем?“. Као и многи други припадници НОП-а, који су претходно претучени у Специјалној полицији, тако је и она пре-

бачена у логор на Бањици и стрељана у првој групи жена 19. септембра 1941.¹⁶¹

Загорка (Милорад) Маливук, рођена је у Вршцу 1919. године. Касније су њени родитељи преселили у Крњачу, где је њен отац Миша, по занимању бакалин, био у годинама, које су претходиле другом светском рату — приморан да се бори против два противника: конкуренције својих колега и старости те је с муком успевао да обезбеди животну егзистенцију за своју породицу. Ипак је смогао снаге да одвоји који динар за Загино школовање. Али, ова млада девојка, школовала се у напредном радничком покрету, тако да је још пре рата постала члан КПЈ и истакнути омладински револуционар. По окупацији Београда била је запослена у предузећу за производњу авионских делова „Рогожарски“, а потом активно учествује у акцијама које је организовала КПЈ Београда. Била је курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију и ту је дужност веома успешно обављала све до хапшења. Знала је за многе руководеће другове и њихове станове. Знала је где се налази партијска штампарија. Ухапшена је 9. децембра 1941. на путу када је из Београда пошла у партизански одред. Код ње је пронађен разноврстан компромитујући материјал: доста летака, прогласа, антифашистичких парола, „две лажне легитимације“, знатан број медијамента и лекарских инструмената. Полиција је посумњала да је ова млада девојка партизански курир, да одржава везу између Београда, Вршца и Ниша и да је треба свим средствима принудити да ода организацију којој је припадала. Међутим, упркос свирепе полицијске тортуре, Зага Маливук није хтела ни своје име да каже. Једино је у њеном досијеу после саслушања забележено: „Ништа од ових терећења на саслушању у Управи града Београда, Одељење Специјалне полиције, извршеног 12. XII 1941. године, није познато“. Стрељана је 7. јула 1942, заједно с једном групом затвореника, дакле, баш на годишњицу када је у Србији испалена прва пушка у борби против окупатора и његових сарадника.

За заслуге у рату, ова млада револуционарка проглашена је 27. новембра 1953. го-

дине за народног хероја. У Београду једна улица носи име Загорке Маливук, а у Крњачи њено име носи и једна основна школа.¹⁶²

Текстилна радница Станица Начевић, секретар партијске ћелије и члан Рејонског комитета на Карабурми, такође је била ухапшена у септембарској провали. Стицајем изузетних околности она је живи сведок варварског мучења од стране агента Специјалне полиције: тукли су је, претили, вешали на шипку између два стола; од силних батина губила је свест, али све је то херојски поднела, ништа није признала. И данас носи последице овог мучења.¹⁶³

Оваквих и сличних примера храброг држања пред класним непријатељем чла-

нова КПЈ и Скоја, било је на десетине, па и стотине, не само на Палилули и Карабурми, већ и у другим крајевима Београда. Из једног броја докумената се види да су многи револуционари одлазили на губилиште гледајући смрти у очи и певали партизанске песме, клицали Партији, народноослободилачкој борби, слободи и Совјетском Савезу, али нису одали своје другове. Неустрашиви у акцијама и саботажама у позадини, неустрашиви у јуришима у партизанским одредима, неустрашиви у растурању антифашистичких листова и прогласа, неустрашиви пред класним непријатељем, све су то карактеристике револуционара, бораца за ослобођење.

(Наставак у следећем броју)

НАПОМЕНЕ

¹ Архив за раднички покрет — Београд, број 12 (у даљем тексту: АРП).

² Едвард Кардељ, *Пут нове Југославије*, Београд 1946, стр. 270.

³ Исто.

⁴ *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, Београд 1957, књ. I, стр. 16 (у даљем тексту: *Ослободилачки рат*).

⁵ Др Јован Марјановић, *Србија у народноослободилачкој борби*, Београд 1964, стр. 49 (у даљем тексту: Београд).

⁶ *Борба*, бр. 73 од 27. марта 1951; др Миливоје Перовић, *Србија у народноослободилачкој борби — Јужна Србија*, Београд 1961, стр. 25.

⁷ „Сам по себи, пуч је био акција прозападно оријентисаних српских војних и политичких кругова уз директну иницијативу и подршку западне (пре свега енглеске) обавештајне политичке службе, која је оваквом акцијом хтела да спречи укључивање Југославије у Хитлеров ратни потенцијал“ (Е. Кардељ, *Развој словеначког националног питања, Предговор другом издању*, IV део, *Комунист* бр. 17 од 23. августа 1957).

⁸ Е. Кардељ, *Пут нове Југославије*, стр. 269.

⁹ Изјава и преписка претседника краљевске владе и министра иностраних послова од 28. марта до 6. априла 1941. године (Дипломатски архив СИП-а СФРЈ).

¹⁰ У влади су се, поред осталих, налазили: Влатко Мачек, Богољуб Јефтић, Бањанин и др.

¹¹ Е. Кардељ, *Пут нове Југославије*, стр. 270.

¹² АРП, Из преписке ЦК КПЈ од 30. марта 1941.

¹³ Е. Кардељ, *Пут нове Југославије*, стр. 269.

¹⁴ Ј. Марјановић, *Београд*, 60.

¹⁵ Исто.

¹⁶ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа* (у даљем тексту: Зб. НОР), том II, књ. 2, Београд 1954, стр. 18, из *Закључака Мајског саветовања КПЈ у Загребу 1941*.

¹⁷ Ј. Марјановић, *Београд*, 60.

¹⁸ Архив Војноисторијског института ЈНА (у даљем тексту: АВИИ), Недићева архива, кут. 50. рег. бр. 115.

¹⁹ *Ново време*, Београд, бр. 8, 9. и 10. VI 1941.

²⁰ АВИИ, Нђа, 1—7—18.

²¹ Прва званична квислиншка гарнитура српске буржоазије била је састављена на предлог немачког команданта Србије 1. маја 1941. Имала је 10 министара. Комесар за Ми-

нистарство унутрашњих послова и председник Савета комесара био је Милан Аћимовић.

²² АВИИ, Нћа—1а—1—21.

^{22a} Ново време, 25. VII. 1941.

²³ *Документа историје омладинског покрета Југославије*, том I, књ. 2, стр. 67—68 (у даљем тексту: Зб. ОПЈ).

²⁴ АВИИ, Нћа, Ка—205—1—8.

²⁵ Ново време, 1. VI 1941.

²⁶ Архив Социјалистичке Републике Србије, бр. 43—169/41. (у даљем тексту: АС). — Немачке окупационе власти у Београду већ 30. маја донеле су Уредбу која се односи на Јевреје и цигане. Јевреји и цигани требало је да буду отпуштени из службе, а њиховој деци да се забрани похађање школске наставе. „Јеврејином се сматра свако лице које води порекло од најмање три јеврејска претка. Преци се сматрају за Јевреје, ако су по раси пунокрвни Јевреји, или припадају јеврејској вероисповести, или су јој припаднали“, писало је у чл. 4 поменуте уредбе.

²⁷ Злочини фашистичких окупатора и његових помагача против Јевреја у Југославији, Београд 1952, 17—23. — Према извештају Министарства унутрашњих послова од 17. јуна 1941, у Београду је било регистровано 9.145 Јевреја. А према једном другом документу, у Србији је било укупно 11.180 Јевреја, рачунајући избеглице из Баната и других крајева (АВИИ, Нћа—20—2—4).

²⁸ Службене новине, 24. X 1941.

²⁹ Исто.

³⁰ АВИИ, Нћа, кут. 5, бр. рег. 33/2, листа наредби.

³¹ Ново време, 7. VII 1941; АВИИ, Нћа, кут. 25, бр. рег. 60/2.

³² Ј. Марјановић, *Београд*, 82; Чедо Ђурђевић, *Комунистичка партија Југославије — организатор и носилац НОП-а у Београду од 1941—1944.* (са освртом на период од 1929—1941), Београд у рату и револуцији 1941—1945, Београд 1971, стр. 17. — Воја Лековић је био члан овога комитета само до половине јула 1941, после чега је упућен у Санџак ради организовања оружаног устанка у том крају. Према изричитој тврдњи др Благоја Нешковића, Милош Мамић није био члан овог Месног комитета, иако то наводи професор Марјановић у цитираном делу. Мамић је средином маја био постављен за секретара СК КП Земуна, одакле је у својству инструктора ПК упућен на територију Топлице; крајем 1941. био је кооптиран у ПК КПЈ за Србију. После хапшења Луке Шунке у септембру 1941. њега је на дужности секретара МК Скоја и члана МК КПЈ заменио Павле Лабат, до тада члан ПК Скоја. Но и он је ускоро ухапшен у провали МК Скоја и стрељан заједно са

осталим члановима МК Партије и Скоја, који су тада били похапшени.

³³ Архив Института за историју радничког покрета Србије, Мг, ПКС, 3. *Сећања Благоја Нешковића* (у даљем тексту: АИРПС).

³⁴ Ј. Марјановић, *Београд*, 84. — Др Благоје Нешковић тврди у својим сећањима да је у јуну 1941. било у Београду око 500 чланова КПЈ, дакле око 60 мање него пре рата: „У саставу ових реорганизованих јединица после капитулације Југославије, били су добрим делом они чланови Партије који су се вратили из рата, а затим, било је доста нових чланова који су до рата бити кандидати“ (ИАБ, Мг—В—27).

³⁵ АИРПС, Мг, ПКС, 3, цит. *Сећање Благоја Нешковића*; ИАБ, елаборат без броја о реконструкцији партијске организације у Београду за 1941. годину.

³⁶ ИАБ, Мг—VIII—48, *Сећање Јанка Винчића*.

³⁷ АС, 40—114/41, *Писмо Министарства просвете Ректорату Београдског универзитета*, маја 1941.

³⁸ Опширније о раду Београдског универзитета у току рата вид. Др Милан Борковић, *Ској и омладински покрет у Србији 1941—1945*, Београд 1970, стр. 332—339.

³⁹ Цит. *сећање Благоја Нешковића*; ИАБ, —Q—IV—73/43, *записник о саслушању Марка Јанковића*; ИАБ; *Сећање Стевана Јовичића*.

⁴⁰ ИАБ, Q—IV—73/43, *Записник о саслушању Марка Јанковића*.

⁴¹ ИАБ, Мг—III—14, *Сећање Стевана Јовичића*; Марјановић, *Београд* 83; Ч. Ђурђевић, н. р., 18.

⁴² Цит. *сећање Стевана Јовичића*; цит. рад Чедо Ђурђевића, 18.

⁴³ ИАБ, Мг. 166, *Сећање Станице Начевић*. — У једном делу цит. сећања Начевићева наводи: „У 1941. сви они који су били секретари основних партијских организација, били су у РК-у... Док није дошло до провале РК-а (септембра 1941), ми смо одржавали састанке и углавном је рађено преко виших веза, које смо имали. Имали смо веза са друговима из МК-а са Филипом Кљајићем, Давидом Пајићем, Јованом Авакумовићем, који ми је био виша партијска веза пред хапшење“.

⁴⁴ АИРПС, Мг ПКС, 3, стр. 45, цит. *Сећања Благоја Нешковића*.

⁴⁵ ИАБ, Мг, 166, цит. *Сећање Станице Начевић*.

⁴⁶ ИАБ. Мг—IV—20, *Сећања Блажа Радунковића*; цит. *Сећање Благоја Нешковића*.

⁴⁷ АИРПС, Мг Бгд, 94, *Сећања Блажа Радунковића*. Територија ПК Карабурма, тј. по-

даци о овом које наводи у својим сећањима Станица Начевић, не слажу се са подацима које дају Стеван Јовичић и Благоје Нешковић и многи други савременици. Наиме, Начевићка тврди да је Пети рејон обухватао територију: „целу Карабурму, Булбудер и Бајлонову пијацу“. Очигледно да се она овде пребацила, јер Бајлонова пијаца, бар 1941. године, ни у једном периоду није припадала Петом рејону.

⁴⁸ ИАБ, Мг, 166, *Сећање Станице Начевић*.

⁴⁹ ИАБ, Мг, 11, *Сећања Димитрија Вељковића о активности Партије у штофари Владе Илића*.

⁵⁰ ИАБ, без броја, *Записник о саслушању код Специјалне полиције Стевана Драгосавца 2. IV 1942*. У цит. записнику Драгосавац је изјавио и следеће: „Драгица Јокић је у јединици била одговорна за прикупљање помоћи за Народноослободилачки фонд. Виша веза ове јединице био је Пјевац Михаило. На првом оснивачком састанку поставио је у задатак секретару да ради на политичком придобијању нових чланова као и да ради на организовању ударних група за извођење акција и саботажа“.

⁵¹ ИАБ, Мг, 166/11, 12, *Сећање Станице Начевић*. — „Партијска ћелија је радила у фабрици и после окупације. Кад сам ухапшена (септембра 1941), настао је краћи прекид, али како сам у логору сазнала, 15 дана касније ћелија је поново формирана и настала је да ради“.

⁵² ИАБ, без броја, *Извештај Специјалне полиције од јануара 1942*. — У записнику пред Специјалном полицијом 22. IX 1941 (ДСУП—НРС, Дос. бр. 170/130), Јован Бенешек је, поред осталог, изјавио да га је после окупације Београда Миша Радоман, члан КПЈ, упознао са Исаком Давичом и Божидаром Стаменковићем ради заједничког илегалног рада за НОП. На првом састанку је саопштио Бенешек да је кандидат КПЈ, а већ у јулу је примљен за члана КПЈ. Према изјави Бенешека у партијској организацији „Текстилана А. Д.“, били су, поред осталих, и ови чланови: Бубало Петар, Начевић Станица, Валгони Илонка и „неки средовечан човек са наочарима“ и Јован Бенешек. Према истој изјави сазнајемо да је чешће партијским састанцима присуствовала Маријана Грегоран, која је уједно била и члан ПК Скоја. Везу са другим јединицама, према изјави Бенешека, одржавали су Маријана Грегоран и Станица Начевић.

⁵³ ИАБ, без броја, *Записник о саслушању Радмиле Шнајдер и Милоша Петровића*.

⁵⁴ ИАБ, без броја, *Записник о саслушању Миладина Димитријевића*.

⁵⁵ ИАБ, без броја, *Записник о саслушању код Специјалне полиције Милуна Анђелковића 20. II 1942*.

⁵⁶ ИАБ, Мг, 173, *Сећање Радована Милијановића*.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Милан Дракулић, *Сећање на револуционарни рад П.Т.Т. радника Југославије*, П.Т.Т. Архив, бр. 6, Београд 1961, стр. 102.

⁵⁹ Исто. — О раду партијске организације у П.Т.Т. предузећу, Радован Милијановић је забележио у својим сећањима и следеће: „Прве две партијске ћелије, које су код „поштара“ формиране, биле су тако организоване, да су у једној партијској ћелији били чланови који су радили у колективу Поште 2, гаражи и радионици, а у другој који су радили у Телефону, Поштанској штедионици и Пошти Београд-1. Прву ћелију је држао Милан Дракулић, а другу Мирослав Јовановић. Међутим, са одласком Дракулића у партизане и са одласком Ђоке Павловића у илегалност, извршено је ново прегруписавање, тако да су Пошта Београд 2, Поштанска штедионица и бивше министарство пошта, имали једну партијску јединицу, којој је секретар био Милијановић; а чланови партије из гараже, Телеграфа, Телефона, имали су другу ћелију, чији је секретар био Веселин Османовић (ИАБ, Мг бр. 173).

⁶⁰ Ј. Марјановић, *Београд*, 93.

⁶¹ ИАБ, без броја, *Извештај Специјалне полиције од 4. марта 1942*.

⁶² Ђорђе Влајић, *Звезда над мостом — хроника Крњаче* (рукопис), стр. 18.

⁶³ ИАБ, бр. 342 Д, 11—540, *Из записника о саслушању Специјалне полиције Луке Шунке, секретара МК Скоја*.

⁶⁴ Ј. Марјановић, *Београд*, 85.

⁶⁵ ИАБ, Мг, *Сећања савременика*.

⁶⁶ ИАБ, бр. 1269, Мг—IX—62, *Сећања Марка Никезића*. О оваквом саставу средњошколског руководства говори и Бора Дреновац (АИРПС, Мг ОК Београд, бр. 11).

⁶⁷ Војислав Нановић, *Активност средњошколске организације Скоја у Београду у периоду од 6. априла до новембра 1941*, Годишњак града Београда (у даљем тексту ГГБ), књ. VIII, Београд 1961, стр. 111.

⁶⁸ Опширније о организационом развоју Скоја у Београду и другим окружним Србије, вид. М. Борковић, н. д., 59.

⁶⁹ М. Борковић, н. д., 59.

⁷⁰ ИАБ, Мг, 338/39, *Сећања савременика*.

⁷¹ ИАБ, Мг—IX—64/17, 18, *Сећање Чедо Живадиновића*. — Божовић-Кулићан Зорица у својим сећањима наводи да је у једном периоду 1941 (не наводи датум ни месец) рејонско руководство Скоја Трећег рејона имало 4 члана: два друга и две другарице; једна

је била Јелена Старчевић и Кулиџан-Божовић Зорица: „Ово руководство се мењало. Пред крај 1941. до 1942. члан руководства била је Драгиња Јовановић. После њеног хапшења, дошао је Бибе Паљић (стрелан). Тако је пред хапшење јула 1942. руководство Скоја Трећег рејона било састављено од другова: Радосава Бибе Паљића, „Стадионца“, „Корчагина“ и Зоре Кулиџан“. Виша веза овог руководства били су: Драгутин Филиповић Јуса, Драгутин Мокрањац, Нада Божовић, друг звани „Црни“, другарица звана „Професорка“ итд.

⁷² ИАБ, Мг, 122, *Сећање Драгутина Мокрањца*.

⁷³ М. Борковић, н. д. 157; ИАБ, Д, 1370 (2—4, *Извештај Специјалне полиције од марта 1942*).

⁷⁴ АС, СП. бр. 11762, *Из саслушања Јелене Цвијић, чиновника Комесаријата за цене и наднице од 17. IX 1943*.

⁷⁵ АС, бр. 12685, *Извештај Специјалне полиције од 26. V 1943*.

⁷⁶ ИАБ, без броја, *Записник о саслушању Марка Јанковића од марта 1942*.

⁷⁷ ИАБ, Д, 1371, *Извештај Специјалне полиције од септембра 1941*.

⁷⁸ ИАБ, Мг 197/2, *Сећање савременика*; АРП, без броја, београдски материјал.

⁷⁹ ИАБ, *Из записника о саслушању Божицара Стаменковића*.

⁸⁰ Ђ. Влајић, н. р. 26.

⁸¹ Зб. ОПЈИ—2, стр. 3—5.

⁸² ИАБ, Мг, 27, цит. *Сећање Благоја Нешковића*.

⁸³ *Хронологија радничког и народноослободилачког покрета Београда*, ГГБ, књ. 6.

^{83а} Станица Начевић, *Првомајски проглас, Град борбе и слободе — Београд 1941—1944*, Београд 1964, стр. 43—44.

⁸⁴ Зб. ОПЈ, I—2, стр. 5—9.

⁸⁵ Зб. ОПЈ, I—2, стр. 9—22, чланак „Пролетера“ од марта—априла—маја 1941, о саветовању КПЈ од маја 1941. године.

⁸⁶ АС, нерегистровано, *Извештај Специјалне полиције од септембра 1941. године*.

⁸⁷ Станица Начевић, *Сећање на Првомајски проглас*.

⁸⁸ Ј. Марјановић, *Београд*, 90—91; ИАБ, *Сећање савременика са територије општине Палилула*.

⁸⁹ Ј. Марјановић, *Београд*, 75.

⁹⁰ АИРПС, Мг, ОК КПЈ Бгд., бр. 118, *Сећање Боре Дреновца; Војислав Нановић*, н. р. књ. VIII.

⁹¹ АИРПС, Мг, ПКС, стр. 46, *Сећање Благоја Нешковића*.

⁹² ИАБ, Мг, 298/7, 8, *Сећање Николе Сикимића Максима*. — Видоје Смилевски Бата такође у својим сећањима пише о овим десетинама: „У месецу јулу и августу, постојале су чете и батаљони. Свака организација имала је своје десетине, па су чак и у рејонским штабовима формиране војне десетине-батаљони, који су имали чак своје комесаре. Свуда су формиране веће јединице, које су изводиле и вежбе оружјем. Одржавани су мањи курсеви за санитет. Неке основне организације имале су смотру бојне готовости у улицама и око Калемегдана. Извођена су мала „дефилеа“ мобилне спремности тих група“ (ИАБ, Мг, 227/11, 12).

⁹³ ИАБ, Мг, 48, стр. 18, *Сећања Јанка Винчића*.

⁹⁴ ИАБ, Мг, 173/14.

⁹⁵ ИАБ, Мг, 49/15, 16, *Сећање Мирослава Шнеблића*. „Речено је да руководиоци десетина треба да буду храбри и поуздани људи“.

⁹⁶ ИАБ, Мг, 285/14. — Никола Гулан тврди да је у спаљивању гараже „Форд“ у Гробљанској улици, учествовала десетина из Поште Београд 2, којом је руководио Саво Велковић.

⁹⁷ ИАБ, Мг, I—4/12, *Сећање Предрага Херцога*. — Састанак ПК Скоја јуна 1941. био је одржан у Улици Ђуре Ђаковића бр. 14, стан Маријане Грегоран. На овом састанку се разправљало о учвршћењу скојевске организације и о припремама за оружану борбу. Одмах после овог састанка, чланови ПК Скоја отишли су на терен, у унутрашњост Србије (Хронологија Београда, 857).

⁹⁸ ИАБ, Мг, бр. 51, *Сећање Жарка Остојића*. — Осамнаестог јула 1941. одржан је један састанак у Улици кнеза Павла (29. новембра бр. 105) војне омладинске десетине у згради чији је настојник тада био Мирко Стојановић. Састанку су присуствовали, поред осталих: Мирко Стефановић, Фрањо Бекер, кројачки радник, Мирко Стојаковић, керамичар, Бранко Кожарац „Дебелоцен“, Гојко Бабић и један месар (ИАБ, Мг, 272/5, 6).

⁹⁹ Ј. Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији*, Београд 1963, стр. 69.

¹⁰⁰ ИАБ, Мг, 166, цит. *Сећање Станице Начевић*.

¹⁰¹ ИАБ, Мг, 38, *Сећање Пирошке Хоџић*.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Зб. ОПЈ, I—2, 23.

¹⁰⁴ Зб. ОПЈ, I—2, 77. — У даљем тексту прогласа ПК речено је: „Сада се ради о потпуном слому фашизма, о ослобођењу човечан-

ства од тих подивљалих хорда. Управо, ради се о борби на живот и смрт од чијег исхода зависи не само судбина СССР већ и судбина и слобода читавог српског народа, свих поробљених народа Југославије. За српски народ се сада поставља питање: бити или не бити. Или роб подивљалих фашистичких банда, које нас Словене сматрају „нижом расом“, или народ срећан, слободан и независан“.

¹⁰⁵ М. Борковић, н. д. 55.

¹⁰⁶ АИРПС, Мг. Ок Београд, бр. 118, *Сећање Боре Дреновца*. — Његове наводе потврдила је Љубинка Милосављевић у својим исказима 18. XII 1964.

¹⁰⁷ Ј. Марјановић, Београд, 105.

¹⁰⁸ ИАБ, Мг, 173/11, *Сећање Радована Миљановића*.

¹⁰⁹ ИАБ, Мг, 468, *Сећање Војислава Нановића*.

¹¹⁰ АИРПС, СП, 11293, *Извештај Специјалне полиције*.

¹¹¹ ИАБ, Д, 226, *Извештај Специјалне полиције од 27. јула 1941*.

¹¹² ИАБ, *Извештај IV кварта бр. 4780 од 27. јула 1941*. — УГБ. — У акцији паљења новина у Улици 27. марта, близу Палилудске пијаци, учествовали су 27. јула изјугра: Војислав Нановић Ганди, Александар Обрадовић, Саша Шокорац и други (ИАБ, Мг, 507/15, *Сећања савременика*).

¹¹³ ИАБ, Мг, 49/11, 12, 13, *Сећање Мировслава Шнеблића*.

¹¹⁴ Зб. НОР, I—1, 348.

¹¹⁵ ИАБ, Q—IV, бр. 44/5.

¹¹⁶ ИАБ, *Извештај IV кварта пов. бр. 15 од 21. јула 1941*.

¹¹⁷ ИАБ, Д—262, *Досије СП—IV*, бр. 44/IV.

¹¹⁸ Зб. НОР, J—1, 354, Извод из извештаја немачке полицијске службе 29. јула 1941. У извештају је, поред осталог, писало: „Ноћу 27. VII 1941. у Београду је потпуно изгорела радионица за оправке, складиште резервних делова и једна гаража нашег аутомобилског парка 533. Сем залиха материјала гума и горива, уништено је 19 војних теретних и путничких аутомобила, 10 приватних аутобуса јако су оштећени. Зграда у критично време није била чувана“.

¹¹⁹ Борба (Београд), 20. V 1959.

¹²⁰ „Тодор Дукин је три дана лежао код Ивана Кромпића, где га је превијала Иванова жена Живка, која је била завршила болнички курс. О њиховом учешћу у овој акцији причао ми је лично Христивоје Петровић. Они су обојица одлежали 4—5 дана у стану Кромпића (после тога Христивоје Петровић је отишао и обрјао бркове“ (ИАБМг, 172, *Сећање Николе Аврамовића*).

¹²¹ ИАБ, Мг, 260/2, 3, *Сећање Јосипа Солапака*. — „Када је 1941. била запаљена гаража у Гробљанској улици, ја сам држао стражу лево изнад подвожњака. Душан Зоровић је такође учествовао у тој акцији као стражар. Ја сам добио задатак од Секе Гавриловић да идем и да држим стражу. Такође је рекла да на знак опасности треба да упозоримо звиждуком. Стража је била постављена на сваких 10 метара. Ми нисмо знали о каквој се акцији ради. Када је избио пожар Душан Зоровић и још двојица побегли смо заједно“ (ИАБ, Мг. 164, *Сећање Лазара Петровића*).

¹²² ИАБ, Мг, 138, *Сећање Шћепана Матужашевића, Милоша Клите, Милића Дакића и Пера Дамјановића*.

¹²³ Зб. НОР, I—1, 359.

¹²⁴ Зб. НОР, I—2, 319—320.

¹²⁵ АВИИ, бр. 26/1—1, к. 51, *Извештај МУП-а од 7. VIII 1941*.

¹²⁶ ИАБ, без броја, *Извештај Фелдкомандантуре 599 од 13. VIII 1941*.

¹²⁷ М. Борковић, н. д. 105.

¹²⁸ ИАБ, Мг—XIV—166, цит. *Сећање Станице Начевић*.

¹²⁹ АВИИ, VII/27/5—9, кут. 19.

¹³⁰ ИАБ, без броја, *Извештај Специјалне полиције од 22. VIII 1941*.

¹³¹ ИАБ, Д—V—229.

¹³² ИАБ, без броја, *Извештај IV кварта пов. број службено од 29. августа 1941*.

¹³³ АИРПС, Мг ОК Београд, 115, *Сећање Благоја Трајковића*. Грегор Хреџог наводи и следеће другове: Јакима Веленића, Симу Марковића, Милоша Шурбатовића, Димитрија Вељковића, Сабанду Вукомановића и Милана Живковића: „Са овом групом се повезала Кети Шер Миндеровић и од тада се у групи ради организованије. Чита се илегални материјал. Сваки члан ове групе имао је још по три друга. У своје станове склањају илегалце, проналазе друге станове, санитарски материјал. Имали су два складишта оружја, код Дунав-станице и на Карабурми“, — пише у својим сећањима Грегор Хреџог. После хапшења Душана Гашића и Данке Каришић, који су имали добро држање пред полицијом, радом у пекари „Соко“ су руководили Милан Живковић и Загорчек“, ИАБ, Мг, 1320), *Сећања Благоја Трајковића*.

¹³⁴ ИАБ, без броја: Ј. Марјановић, *Београд*, 147—148.

¹³⁵ Прва званична квислиншка гарнитура српске буржоазије била је састављена на предлог немачког команданта Србије 1. маја 1941. Имала је 10 министара — комесар за Министарство унутрашњих послова и председник Савета комесара био је Милан Аћимовић.

¹³⁶ У једном делу Недићевог говора преко радија речено је следеће: „Омладино напша, вама се данас обраћам, вама упућујем свој позив, јер сте ви, баш ви, уместо да будете ослонац земље своје, учинили највише да још болније закрваве ионако тешке ране њене. Несрећна туђинска пропаганда помугила је ваш вид и збуњене и обмануте гурнула вас да баш ви будете оруђе пропасти народа свог“ (Ново време, 10. IX 1941).

¹³⁷ Црвена звезда, 4. X 1953. — У вези са овом акцијом Ново време је 4. септембра на првој страници листа донело следеће саопштење: „Данас пре подне је један немачки војник наред улице убијен од једног комунистичког разбојника. За одмазду овог подлог убиства је стрељано 50 комунистичких разбојника (Ново време, 4. IX 1941).

¹³⁸ АВИИ, кут. 35а, фл. док. 161, Нђа.

¹³⁹ ИАБ, 3222, *Записник о саслушању Божидара Стаменковића код Специјалне полиције.*

¹⁴⁰ Зб. ОПЈ, И—2, 26.

¹⁴¹ Ј. Марјановић, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, Београд 1963, стр. 101 (у даљем тексту: *Устанак*).

¹⁴² Б. Нешковић у већ цитираном сећању о тим данима, између осталог, пише: „Када је узет курс на оружани устанак, настале су крупне реорганизације и у ПК и у МК и у рејонским комитетима. Тада је велики број руководећих кадрова био послат на терен да диже устанак“.

¹⁴³ АИРПС, Мг, 3, цит. *Сећање Б. Нешковића.*

¹⁴⁴ М. Дракулић, н. р. 106.

¹⁴⁵ ИАБ, Мг, 106, *Сећање Станице Начевић.*

¹⁴⁶ Ј. Марјановић, *Београд*, 129.

¹⁴⁷ ИАБ, Мг, 19, *Сећања Милоша Мандарина.*

¹⁴⁸ „Једном приликом добио сам гомилиу мапа за слободну територију за источну Босну и неки санитарски материјал. Тај материјал добио сам у јесен 1942. од Ивице Девчића“, — пише у својим сећањима Јордан Стојковић.

¹⁴⁹ Зб. ОПЈ, I—2, 85.

¹⁵⁰ Ратка Митровића, члана ЦК Скоја и Ратка Митровића, комесара Чачанског партизанског одреда, треба разликовати. Овај последњи је због својих заслуга у рату, после ослобођења, проглашен за народног хероја.

¹⁵¹ ИАБ, Q—IV—1/30, *Записник о саслушању код Специјалне полиције Ратка Митровића.*

¹⁵² АС, КПС, 11528, *Анализа партијских провала у Београду у току другог светског рата.*

¹⁵³ ИАБ, Д, 342, *Записник о саслушању код Специјалне полиције Луке Шунке; Ч. Ђурђевић, н. р., 25; Ј. Марјановић, Београд, 168.*

¹⁵⁴ ИАБ, Мг, 14, цит. *Сећање Стеве Јовичића.*

¹⁵⁵ Станица Начевић у својим сећањима истиче да су њу (Станицу), Марију Марели, Маријану Грегоран и многе друге чланове КПЈ полицијски агенти сачекали у парку, преко пута пекаре „Соко“ и одвели их у IV полицијски квартал: „У кварту су нас тукли. Маријану Грегоран је један агент ударио ногом тако снажно да је сва позеленела. Стигла је „Марица“ и одвели су нас у Специјалну полицију. После 30 дана проведених у СП, били смо пребачени у логор на Бањицу, и то: Јован Венешек, Иванка Валгони, Петар Бубало и ја“.

¹⁵⁶ АИРПС, Пкс бр. 27, *Писмо ЦК КПЈ од 19. X 1941 — ПК КПЈ за Србију.*

¹⁵⁷ Ј. Марјановић, *Београд*, 233; АИРПС, бр. 118, *Сећање Боре Дреновца.*

¹⁵⁸ У Извештају Специјалне полиције од јула 1942. говори се о успесима ове службе у борби против актива и руководства у Београду крајем 1941. у средњим школама и то највише захваљујући „обавештајцима“, које су имали у средњим школама (АИРПС, бр. 2348).

¹⁵⁹ Као нап. 157.

¹⁶⁰ Ј. Марјановић, *Београд*, 174.

¹⁶¹ Др Милан Борковић и др Венцеслав Глишић, *Списак истакнутих личности из НОБ-а са територије Србије* (рукопис) стр. 71; *Политика*, 25. XI 1973.

¹⁶² Исто; Ђ. Влајић, н. р., 28х и 36. — Загину погибију Крњачани, као и многи други који су је познавали, примили су са жаљењем. „Међутим, један човек у Крњачи, није се смирио све докле док није казнио издајницу — жену код које је Зага у Београду становала и која је Загу кад је кренула у партизане — издала полицији. Био је то Светозар Маливук, рођени Загин брат. Он је издајницу убио у њеном стану (Ђ. Влајић, н. р., 37).

¹⁶³ ИАБ, бр. 66, *Сећање Станице Начевић.* — Станица у цит. сећању истиче да је и она била планирана за стрељање за 8. октобар, али да је имала ту срећну околност што је њен муж Михаило Начевић био фудбалер, а шеф Специјалне полиције Паранос, био је председник тог ногометног клуба. Такође она тврди да је руководство НОП-а Београда дало 250.000 динара појединцима који су могли да јој спасу живот.

DER DRITTE, VIERTE UND DER FÜNFTTE PARTEIRAYON IN BEOGRAD
IN DEM KRIEG UND DER REVOLUTION

1941—1945 (I. Teil)

Die Geschichte der Volksbefreiungsbewegung der heutigen Gemeinde Palilula bildet einen Teil der Geschichte der revolutionären Vergangenheit der Stadt Beograd. Diese Studie wurde an Hand erstklassiger, bisher zumeist noch unveröffentlichter Dokumente der Volksbefreiungsbewegung (NOP) verfasst. Ausserdem wurde auch die feindliche Dokumentation benützt: die der Quislinge (besonders der Fond der Spezialpolizei), der Četniks, der Deutschen und viele andere Quellen und Informationen. Ebenso wurde auch eine sehr grosse Literatur analysiert sowie Erinnerungen überlebender Zeitgenossen der Volksbefreiungsbewegung, dann Zeitungen: deutsche, die der Quislinge und viele andere Blätter und Zeitschriften, die während des zweiten Weltkrieges herauskamen.

Die wichtigsten Probleme, die in dieser Arbeit analysiert werden sind die folgenden: es wird eine Übersicht der politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse in Palilula nach der Okkupation Beograds gegeben; die Entwicklung der Organisation der KPJ (Kommunistische Par-

tei Jugoslawiens) im Laufe des Jahres 1941 und parallel damit der Stand der Organisation des SKOJ (Kommunistischer Jugendverband Jugoslawiens) wird dargestellt. Besonders werden die unmittelbaren Vorbereitungen, die die KPJ und SKOJ in Verbindung mit der Rüstung zum Waffenkampf trafen, analysiert. Genug Raum wird auch den Aktionen und Sabotageakten der Stossgruppen der Diversanten im Sommer und Herbst 1941 gegeben, ebenso der Aktivität der Partei und des Jugendverbandes im Zuführen der Sympathisire der Volksbefreiungsbewegung zu den Truppen der Partisanen Serbiens.

Auch die Repressalien, die die Kräfte der Okkupatoren und der Quislinge an den Anhängern der Volksbefreiungsbewegung vollzogen, werden nicht umgangen. Im Kontext dieses Problems wird auch der Verrat in der Parteiorganisation Beograds im Monat September analysiert und das bedeutet auch auf dem Gebiete von Palilula. Die Formierung der neuen Führung der Volksbefreiungsbewegung in Palilula nach dem Septemberverrat wird kurz dargestellt.

